

NR 5 - JUNI 2003 - 57. ÅRG.

Økonomisk forum

Tema: Konkurransetsatt sektor og lønnsdannelse

Knut Sydsæter:
Matematikk i økonomi – før og nå

Ola Flåten:
Strukturtiltak i kystfiskeflåten

Alexander W. Cappelen:
John Rawls (1921-2002)

Tore Jørgen Hanisch:
Positivism og naturvitenskapelige analogier i samfunnsøkonomien

Knut Anton Mork:
Lønnsvekst i en restruktureringsfase

UNIVERSITETET I TROMSØ

Norges fiskerihøgskole (NFH):

STIPENDIAT i ressursøkonomi

Ved Institutt for økonomi (IFØ) er det fra 1. oktober 2003 ledig en stipendiatstilling i ressursøkonomi. Stillingen er finansiert av Norges forskningsråd (NFR) - Program for Marked og samfunn.

Normal tilsetningstid er 4 år med 25% pliktarbeid pr. år, eventuelt 3 år uten undervisningsplikt. Tidligere tilsetning som forskningsstipendiat eller i annen tilsvarende rekrutteringsstilling medregnes i stipendiattiden slik at samlet tid til forskerutdanning blir 3 år.

Stillingen er knyttet til prosjektet «Sesongvarierende verdiskaping i kommersielle fiskerier - norsk-arktisk torsk».

Stipendiatperioden skal benyttes til forskerutdanning og skal normalt resultere i en doktorgrad. For den enkelte stipendiat skal det fortrinnsvis innen tiltredelse, senest 6 måneder etter tiltredelse, legges fram en plan for hvordan stipendiatperioden skal gjennomføres både med hensyn til forskningsprosjekt og annen forskeropplæring.

Stipendiaten blir knyttet til forskningsgruppen i miljø- og ressursøkonomi, med professor Ola Flåten som prosjektleder og veileder. Forskningen er fokusert på marine miljø- og ressursforhold. Gruppen har arbeider innen marine reservater/fiskevernsoner, flerbstandsmodellering og forvaltning, sesongfiskerier og fritidsfiske. Målet med dette prosjektet er å undersøke, for et fiskeri med sesongvariasjon i biologiske og økonomiske parametre, hvordan aktørenes tilpasning, samt tilhørende verdiskaping og økonomisk effektivitet påvirkes av ulike reguleringstiltak, som for eksempel TAC, sesongkvoter, fartøykvoter, konsesjoner og ressursavgift.

Stipendiaten vil bli pålagt pliktarbeid i form av undervisning ved 4 års tilsetning.

Til stillingen kreves høyere akademisk utdanning på nivå med cand. polit. i samfunnsøkonomi og fiskerikandidat med hovedoppgave i samfunnsøkonomi.

Lønnes etter Statens regulativ kode 1017.

Nærm. oppl. v/prof. Ola Flåten, tlf. 77 64 55 44
(olaf@nfh.uit.no) el. førstekons. Inger Janne Johansen,
tlf. 77 64 60 06 (ingerjoh@nfh.uit.no)

SØKNADSFRIST: 30. JUNI 2003.

Søkere bes oppgi ref.nr. 03/2277.

Se utfyllende kunngjøring i Norsk lysingsblad nr. 129 for 10.6.03

eller: <http://www.uit.no/stilling/>

Utfyllende bestemmelser for tilsetning i vitenskapelige stillinger, samt betenkning fås ved henvendelse til nedenfornevnte adresse.

Søknad vedlagt bekreftede kopier av vitnemål og attester og liste over vitenskapelige arbeider sendes i 5 eksemplarer til:

UNIVERSITETET I TROMSØ

9037 Tromsø, Telefon 77 64 49 75/77 64 49 77
Telefaks 77 64 59 70

CICERO Jn

I dette nummer...

REDAKSJONENS GJEST

4

KNUT SYDSÆTER:
Matematikk i økonomi – før og nå

INFORMASJON

7

NILS FEARNLEY:
Ny transportøkonomisk forening

AKTUELLE KOMMENTARER

8

OLA FLÅTEN:
Stortingsmelding om strukturtiltak i kystfiskeflåten

12

ALEXANDER W. CAPPELEN:
John Rawls (1921-2002)TEMA: KONKURRANSEUTSATT
SEKTOR OG
LØNNSDANNELSE

15

STEINAR HOLDEN:
Konkurranssevne, lønnsdannelse og kronekurs

20

ERLING HOLMØY:
Kommentarer til Holden(II)-utvalgets
NOU 2003:13

ARTIKLER

25

TØRE JØRGEN HANISCH:
Positivism og naturvitenskapelige
analogier i samfunnsøkonomien

33

KNUT ANTON MORK:
Lønnsvekst i en restruktureringsfaseForsidebilde: © Henrik Saxgren / BAM /
SamfotoØKONOMISK FORUM
ISSN 1502-6108

Spanskesyken igjen?

I 1918 gikk første verdenskrig mot slutten. Det hadde vært en utmattelseskrig ført fra skyttergravene; en kamp mot bomber og granater, rotter, gjørme og epidemier. En av epidemiene som dukket opp mot slutten, var spanskesyken. Amerikanske soldater på vei til Vestfronten våren 1918, brakte sykdommen med seg til Europa. Epidemien spredde seg raskt til alle kontinenter, og det antas at mellom 50 og 100 millioner døde, de fleste i løpet av høsten 1918. I Norge døde ca 15.000 mennesker, men omtrent halvparten av befolkningen (1,2 millioner) ble syke. Dødelighetstallene var likevel lave her i landet i forhold til i Afrika og Asia. I motsetning til de fleste influensa-epidemier hvor eldre er mest utsatt, ble de unge hardest rammet. De økonomiske konsekvensene ble derfor store verden over, bl.a. gjennom nedsatt produksjon i næringslivet som følge av høyt sykefravær og død.

Epidemiologer har lenge snakket om at nye pandemier, i verste fall med like mange døde som under spanskesyken, kan komme når som helst. Det var influensapandemier i 1957-58 (Asiasyken) og 1969-70 (Hong Kong syken), men antall døde var langt lavere. Spådommene er kanskje i ferd med å oppfylles nå. I november i fjor ble de første tilfellene av lungesykdommen SARS oppdaget i Guangdongprovinsen i Kina, og den har nå spredt seg til ca 30 land. Sykdommen er mindre smittsom enn influensa, og i skrivende stund har WHO rapportert om 8000 tilfeller. De anslår også dødeligheten til å være 14-15%, men med store variasjoner etter pasientens alder og land. Sammenlignet med AIDS, som tok 3 millioner liv i fjor, er ikke SARS-dødsfallene dramatiske, men dødeligheten (andel syke som døde) er langt over det som f.eks. ble observert under spanskesyken. I Norge var den bare på ca 1% den gang. Kina, inklusive Hong Kong, er hardest rammet, mens i skrivende stund er Canada det eneste vestlige landet som har hatt SARS-dødsfall. De økonomiske konsekvensene av SARS ser imidlertid ut til å bli store, og de globale kostnadene nærmer seg \$30 milliarder. Den asiatiske utviklingsbanken antar at den økonomiske veksten i Asia i år vil dempes med 0,1 til 0,2 prosentpoeng som følge av SARS, og enda mer for land som Kina og Singapore. Spesielt rammes turistnæringen hardt. Dette har betydning også for andre land, og Lufthansa skylder på SARS som en årsak til det rekordstore underskuddet i årets første kvartal. Tidsskriftet *The Economist* spekulerer i om SARS vil føre til en demokratiseringsprosess i Kina, på samme måte som Tsjernobylyluckyen bidro til Sovjetunionens fall, da det er en del fellestrekk. I Norge har SARS lagt en demper på lakseeksporten til Asia, og turister fra Asia og USA ser ut til å svike Norge denne sommeren. Men som vanlig, ved alle små og store katastrofer, er det noen som tjener på det, og telefonselskapene er blant vinnerne denne gang, som en følge av en stor økning i telefonkonferanser.

Selv om den internasjonale influensaovervåkingen er bedre enn noen gang, kan man lure på hvorfor det ikke er et større internasjonalt samarbeid når det gjelder spredning av sykdommer. Hadde SARS vært et biologisk våpen, ville det vært et internasjonalt avtaleverk som tok hånd om viruset. På mange andre felt, som f.eks. miljøproblemer, har det også vokst fram en rekke internasjonale avtaler de siste 15 årene. Økt globalisering gjør at behovet for internasjonalt samarbeid mot spredning av sykdommer blir større. Utryddelse av epidemier er et offentlig gode, og gratispassasjerproblemet gjør at arbeidet for utryddelse er mindre enn optimalt uten en bindende avtale. I tillegg kan immunitet mot sykdommen, etter hvert som den bekjempes, gi et insentiv til å vente med tiltak i land som ennå ikke har fått den, noe som forsterker gratispassasjerinsentivet. Effektive avtaler krever sanksjonsmuligheter. Sanksjonsmulighetene mot land som har fått sykdommen er tilstede, men det er antagelig ikke like lett ovenfor land som ennå ikke har fått den, og som ikke gjennomfører tiltak. Dette vil være en utfordring framover. WHO argumenterer nå for mer internasjonalt samarbeid, og tobakkskonvensjonen som nylig ble vedtatt, kan være et skritt i riktig retning.

Under denne vignetten vil Økonomisk forum invitere personer innenfor politikk, næringsliv, forskning og forvaltning til å presentere sitt syn på samfunnsøkonomiske spørsmål.

■ ■ ■ KNUT SYDSÆTER:

Matematikk i økonomi – før og nå

Tittelen kunne forlede leseren til å tro at en her vil få en bred analyse av utviklingen av matematikkens rolle i økonomifaget før og nå. En slik analyse vil imidlertid være et prosjekt utenfor mitt kompetanseområde.

Jeg vil i stedet si noen ord om det vi har forsøkt å gjøre med matematikkfaget ved Økonomisk institutt og litt om fagets utvikling i den tiden jeg har hatt førstehånds kjennskap til det. Dessuten vil jeg nevne noen av de problemene vi står overfor.

Da jeg kom dit i begynnelsen av 60-årene, var instituttet preget av Frisch, Haavelmo og Leif Johansen (LJ). Klassisk matematisk analyse inkludert differensiallikninger og lineær algebra, var de feltene i matematikken som var aktivt i bruk, men ellers satte de seg inn i de matematiske verktøy de hadde bruk for.

LJ var spesielt interessert i nyere utviklingstrekk, og fattet tidlig interesse for optimal kontrollteori. Denne teorien har røtter i variasjonsregningen, som hadde sin spede begynnelse allerede på 1700-tallet. Russiske matematikere, motivert blant annet av militære problemer som optimal styring av raketter, generaliserte i slutten av 1950-årene den klassiske variasjonsregningen til en teori med stor appell til økonomer. Siden 1960 har tusenvis av arbeidere i økonomisk litteratur brukt optimal kontrollteori. Til å begynne med studerte en særlig dynamiske avveininger mellom forbruk og sparing og problemer med optimal uttømming av naturressurser. Etter hvert har teorien blitt brukt på en lang rekke andre problemstillinger, for eksempel optimalt lagerhold, optimal beskatning og teorien for regulering under asymmetrisk informasjon.

LJ ba meg å sette meg inn i teorien, og våren 66 ga jeg to stabsseminarer om emnet, og skrev et memo. På forhånd visste jeg bare litt om variasjonsregning, idet kontrollteori ikke ble undervist på Matematisk institutt. Den andre matematikeren som ble ansatt ved Sosialøkonomisk institutt (i 1969), Atle Seierstad, hadde interessert seg for kontrollteori i mange år og skrevet en hovedoppgave om generaliseringer av kontrollteorien til såkalte Banachrom. Vi samarbeidet i årene som fulgte om kontrollteoretiske problemstillinger med Seierstad som den ledende kraften. Samarbeidet ledet til en del artikler og kulminerte i en bok vi publiserte på North-Holland i 1987 (Optimal Control Theory with Economic Applications), som vel må sies siden å ha vært en standardreferanse på feltet. Seierstad har for øvrig produsert en lang rekke publikasjoner i kontrollteori, også i de senere årene.

Kontrollteori har vært et hovedsatsningsområde for oss, og seminarene vi har holdt opp gjennom årene om emnet hadde til tider hatt ganske stor oppslutning. Mange i den nåværende staben har da også, som Førstund, Strøm, Hoel, Christiansen, Vislie og Willassen, brukt kontrollteorien i sine arbeider. En lang rekke andre økonomer i Norge som har arbeidet med kontrollteoretiske problemstillinger, har vel også fått sin første opplæring hos oss.

Et annet tema som LJ var opptatt av og som vi tidlig ble bedt om å sette oss inn i var generell likeveksteori a la Debreu. Ralph Lorentzen, som var ansatt ved instituttet noen år i slutten av 60-årene, og jeg hadde et seminar der vi gikk nøye gjennom Debreus bok, «The Theory of Value», og laget

et hefte med beviser for alle de setningene som ikke var bevist i boka.

Seinere hadde Arne Strøm (som kom til instituttet i 1972), Seierstad og jeg et seminar over generell likevektsteori. Men interessen for dette temaet var relativt liten blant økonomene på instituttet. (Et unntak er Bernt Stigum som har flere arbeider innen feltet.)

Doktorgradsseminarer over forskjellige matematiske emner har vært på programmet i alle årene, men det er vel riktig å si at interessen nå er noe mindre enn før. Stramt opplegg med snevre tidsrammer fører til at doktorgradsstudentene har mindre «fri» tid enn før. I de siste årene er det Seierstads seminarer om stokastisk kontrollteori som har vakt mest interesse.

Spillteorien er nå et viktig område i matematisk økonomi og et veletablert innslag i økonomisk forskning. LJ var meget tidlig ute med å interessere seg for teorien og ga også egne bidrag. Mange av instituttets medarbeidere bruker spillteorien til å belyse økonomiske problemer. Den fremste ekspertten ved instituttet i dag i denne viktige teorien er utvilsomt Geir Asheim.

Undervisning

Den gamle «Forberedende prøve i matematikk for sosialøkonomer» var et kurs som gikk fra august til mars neste året, der en fikk bestått/ikke bestått. Fra 1966 ble det innført tallkarakterer. I 1987 ble forberedende prøve avløst av «Semesteremnet i matematikk».

Allerede fra 1981 innførte vi et ikke-obligatorisk tredjeavdelingskurs i matematikk. Selv om matematikk-kursene nå legger mindre vekt på matematisk stringens, vil dagens studenter som gjennomfører begge kursene ha be-

tydelig mer matematisk bakgrunn enn det de fleste studentene hadde før 1981. Dette gjenspeiler en internasjonal trend. Økonomisk faglitteratur er nå sterkt preget av en matematisk framstillingsform, og det er betydelig vanskeligere enn før å følge med i den mest avanserte forskningen som foregår.

Lærebøker

Det å lage tilpassede lærebøker, oppgavesamlinger og veiledningsmateriale har tatt mye av vår tid opp gjennom årene. Første utgave av Matematisk Analyse, bind I, kom i 1969. Når jeg kikker på den nå, er jeg forskrekket over presisjonsnivået, som sikkert skapte vanskeligheter for mange den gangen, men som ville vært en katastrofe i dag. I tillegg til en viss avteoretisering, har bestrebelsene i de seinere utgavene dels gått ut på å finne mer pedagogiske framstillingsmetoder, dels å fange opp nyere utviklingstrekk. Dette og hyppige endringer i opplegg og pensum ved instituttet, har ført til at den nåværende boka er 7. utgave. Et langvarig samarbeid med professor Peter Hammond ved Stanford om engelske utgaver av denne og andre bøker har bidratt særlig til å forbedre de økonomiske eksemplene.

Etter hvert har Seierstad, Strøm og jeg, også med andre medforfattere, laget en rekke bøker i matematikk for økonomer. De har blitt møtt med en viss internasjonal interesse og er (eller er i ferd med å bli) oversatt til foreløpig 11 språk.

Engasjement i Afrika

Ved instituttet har vi i alle år, men særlig i de siste årene, hatt mange utenlandske studenter.

En god del av dem har kommet fra Afrika. De fleste av dem har hatt gode evner, men som oftest hatt betydelige problemer med matematikk. Da instituttet rundt 1980 startet et samarbeid med Economics Department, University of Zimbabwe, fikk jeg som oppgave å se på matematikkundervisningen der. De som på den tiden underviste i matematikk, hadde bare den bakgrunnen som økonomiutdanningen hadde gitt dem, og de ville nok hatt

problemer med å bestå vår gamle forberedende prøve. I en klasse på 150 studenter hadde ingen læreboka i kurset. Situasjonen var derfor dårlig. Jeg har siden brukt betydelig tid på å prøve å forbedre situasjonen ved å holde forelesninger, endre oppleggene for kursene, kurse lærerne, osv. Jeg har også laget flere lærebøker som på grunn av støtte av NUFU er så billige at studentene (inntil nylig) har hatt råd til å kjøpe dem. Jeg liker å tro at innsatsen har bidratt til det faktum at studentene vi får fra Zimbabwe til vårt masterprogram i Environmental and Development Economics i de siste årene, har klart seg mye bedre i matematikk enn de fleste andre studentene fra Afrika.

Mosambik er et annet afrikansk land jeg har vært engasjert i. Situasjonen der er helt annerledes enn den var i Zimbabwe. De har høyt kvalifiserte russiske matematikere som forelesere, men pensumbøkene i matematikk for økonomer er oversettelser av uhyre krevende russiske bøker uten noe snev av økonomiske eksempler. En gruppe der nede er i gang med å oversette en av våre bøker til portugisisk.

Forøvrig har jeg vært engasjert som «resource person» i African Economic Resource Consortium's satsing på master- og PHD-programmer i økonomi for afrikanske land sør for Sahara. (AERC er støttet av mange organisasjoner, som Verdensbanken og NORAD.)

Studentenes matematikkbakgrunn

Noen av dere har vel hørt klagesanger fra meg før om studentenes manglende matematikkferdigheter. Faktum er at matematikknivået på de studentene vi får nå, er lavere enn noen gang. En del kan ikke legge sammen brøker, og noen har vanskeligheter med prosentregning. Algebrakunnskapene er på lavmål. I august 2002 hadde jeg en liten test av 41 begynnerstudenter. Oppgave 1 (b): $a-(b-c)=?$ Her var det 14 av de 41 som hadde feil, med 8 forskjellige gale svar. Oppgave 3(a): Regn ut $(a+b)^2$. Bare 17 fikk det rette svaret, $a^2+2ab+b^2$, med 5 forskjellige gale varianter, naturligvis med a^2+b^2 som den mest populære. (3 av de 6 som hadde 3 år matematikk fra videregående hadde feil svar!) Oppgave 5: Hva betyr 5^{-3} ?

Knut Sydsæter er professor i matematikk ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo

Her var det ikke så overraskende at bare 7 hadde rette svar (1/125). (3 av de 6 som hadde 3 år matematikk fra videregående hadde feil svar.)

Erfaringer fra høyskoler og universiteter viser at manglende ferdigheter i elementær algebra rir mange studenter som en mare gjennom hele studiet. Reformene av matematikkfaget i skoleverket og andre mer dyptgående trekk ved samfunnsutviklingen, har ført til at langt mindre tid enn før går til innøvning og drill av «kjedelig» algebra. Problemer har vi imidlertid hatt lenge. En rapport fra Svein Søyland ved høgskolen i Buskerud viste følgende: Alle som søkte på det økonomisk-administrative studiet i 1996 kom inn, hvorav 51% med bakgrunn fra handel- og kontorlinjen i videregående. Samlet strykprosent i matematikk grunnkurs var 54.5. Bare ca. halvparten av dem med bare grunnkurs fra videregående møtte til eksamen. Av de 23 med den bakgrunnen som møtte, strøk 20. (Bare 45% av studentene brukte for øvrig 20 timer eller mer på studier, og bare 59% av dem som trengte det deltok i forkurs.) Ved høgskolen i Bodø ble det på samme tid meldt om 65% stryk i matematikk grunnkurs.

Mange av oss har stilt spørsmål ved om det er en menneskerett å få prøve seg på et studium som nærmest forutbestemt fører til faglig nederlag, og som dessuten koster betydelige ressur-

ser. Etter et møte her på Blindern med lærere i matematikk ved de fleste høyskolene og universitetene i landet, ble det rettet en henvendelse til departementet med et krav om at en ved opptak til det økonomisk-administrative studiet skulle kreve 2 år matematikk fra videregående. Svaret var negativt. Opptaket skulle basere seg på studiekompetanse alene, men undervisningen kunne forutsette 2 års matematikkbakgrunn, slik det hadde vært til da. Vi vet imidlertid at kortvarige forkurs, som ble anbefalt av departementet, kunne bøte noe på problemet, men på langt nær løse det.

En nyere trend er at mange studenter virker hjelpeløse uten kalkulator. Ved en eksamen nylig (på hovedfagsnivå) fikk en kandidat svaret 10:0.2 på en oppgave. Han la til at han trodde det var lik 50, men siden han ikke hadde lommeregner kunne han ikke bekrefte det.

Kvalitetsreformen

Universitetene og høyskolene er som kjent i forvandling. Kvalitetsreformen

skal etter intensjonen gi studentene en helt annen oppfølging enn før. Etter min mening er det en reform som i vår nåværende situasjon tvinger seg fram og som, om den blir tildelt nok ressurser, kan bøte på noen av de problemene vi står overfor. Men for flinke, vittebegjærlige studenter går noe viktig tapt.

Selv med kvalitetsreformen på plass, er det naturligvis helt urealistisk for oss å kunne konkurrere med de beste universitetene i verden. Når det gjelder matematikk, blir jeg noen ganger sjokkert over det enkelte av våre økonomistudenter møter ved en del utenlandske universiteter, der matematikknivået til dels er skyhøyt over det vi kan ta sikte på. Høyt matematikknivå er naturligvis langt fra ensbetydende med høyt nivå i økonomi. Men forskjellen er ofte så påfallende at vi i alle fall bør spørre oss selv om vi er på rett vei.

Grunnleggende emner i økonomi må vi i alle fall tilby. Personlig tror jeg også at et nesten matematikkfritt årsstudium er svært verdifullt for brede studentgrupper. Det kunne imidlertid

være fristende å foreslå et alternativt løp med sikte på å bringe en gruppe studenter opp på et betydelig høyere nivå. Det ville kreve en ganske drastisk omlegging og føre til et meget krevende studium, men vi kunne love dem som fullfører en unik kompetanse. De formelle forkunnskapene kunne være meget moderate, men opptaksprøver kunne teste om de som søker har sans for og evne til teoretiske resonnementer. (Erfaringen viser at slike evner ofte has av studenter som på grunn av andre interesser ikke har tatt fordypning i matematikk på videregående.) Slike forslag er det imidlertid lett å komme med for en som snart må si takk for seg og som ikke må leve med de nedskjæringene som kan komme om studenttallet blir så lavt at instituttet må gå til storstilt nedbemanning.

→ Forts. fra side 24

Litt videre algebra gir da

$$(A3) \quad \frac{dn}{dz} = \frac{-\theta/w}{[\theta(1/\alpha - 1) + (1 - \theta)(1/\beta - 1) + \theta(1/\alpha - 1)z/x]\sigma + 1} < 0.$$

Gitt disse resultatene kan vi nå enkelt finne virkningen på produktrealønnen i konkurranseutsatt sektor ved å differensiere (3):

$$(A4) \quad \frac{d \ln w}{dz} = -(1 - \alpha)d \ln n/dz > 0.$$

Denne formelen viser viktigheten av avtakende skalautbytte. Uten dette ville nevneren ha vært lik null, slik at produktrealønnen i konkurranseutsatt sektor ville ha vært uendret. Da ville nemlig faktorprisutjamning gjelde, slik at den innenlandske produktlønnen måtte være lik den utenlandske⁷. I figur 2 ville da grenseproduktkurven for denne sektoren være horisontal i stedet for fallende. Videre ser vi at den samme lønnsendringen vil være null også hvis $\sigma \rightarrow \infty$. I dette tilfellet bryr ikke husholdningene seg om hvilke varer de får

mer av når de blir rikere, bare de får noe. Da er det ingen grunn til å flytte arbeidskraft, så ingen insentiver til slik overflytting blir heller nødvendige. I figur 1 er da indifferenskurvene rette linjer.

Likning (5) i hovedteksten følger nå av (A.2) – (A.4).

Referanser:

- Bjørnstad, Roger (2002): "Økt bruk av oljepenger krever lønnsvekst om lag som i år!" *Økonomisk Forum*, 56. årgang, nr. 9, desember, ss. 10–13.
- Dixit, A.K. og V. Norman (1980): *Theory of International Trade*, Cambridge University Press.
- Gjedrem, Svein (2002): «Utfordringer i den økonomiske politikken», foredrag for NHOs hovedstyre, 19. september.
- Norges Bank (2002): *Inflasjonsrapport* nr. 3, oktober.

⁷ Grunnen til at det er skalautbyttet i konkurranseutsatt sektor som er avgjørende, er at det er gjennom denne sektoren at innenlandsk arbeidskraft konkurrerer med den utenlandske.

Ny transportøkonomisk forening

Transportøkonomisk forening skal stiftes. – Vi ønsker å skape en uformell møteplass der samfunns- og transportøkonomer kan utveksle tanker, ideer og erfaringer, sier stifterne James Odeck, Nils Fearnley og Jon-Terje Bekken.

Tanken om å opprette et møtested for økonomer som jobber med samferdsel, er ikke ny. Tidligere har det imidlertid ikke lyktes å få i gang en levende og aktiv transportøkonomisk forening i Norge. Det ønsker de tre initiativtakerne nå å endre på.

– Foreningen skal være en uformell møteplass der samfunns- og transportøkonomer kan utveksle tanker, ideer og erfaringer. Det blir altså et møtested for faglig utvikling, og et sted hvor man kan treffe likesinnede og pleie sin interesse for fagfeltet. Deltakerne skal ikke representere andre enn seg selv og sin interesse for transportøkonomi, sier de tre samfunnsøkonomene.

Foreningen legger opp til mer eller mindre regelmessige møter der ulike transportøkonomiske temaer tas opp. Til hvert møte vil en innleder, med bakgrunn i sin ekspertise, erfaring eller interesse for området, presentere temaet. Deretter blir det spørsmål, diskusjoner eller debatt.

Første møte om kalkulasjonsrenten

Første møte blir etter planen i Jernbaneverket 18. juni med temaet: Er kalkulasjonsrenten for vurdering av samferdselsprosjekter for høy? Professor Steinar Strøm fra Økonomisk institutt ved Universitetet i Oslo vil innlede, etterfulgt av forberedt kommentar ved forsker Harald Minken fra Transportøkonomisk institutt. Temaet er

svært aktuelt siden Samferdselsdepartementet nylig fastsatte nivået på kalkulasjonsrenten til bruk i vurderinger av samferdselsprosjekter. Kalkulasjonsrenten som nå er fastsatt er høyere enn noensinne; for vegsektoren er den på hele 8%. Samtidig går EU og resten av Europa den andre veien. Sverige, for eksempel, har redusert kalkulasjonsrenten for sine samferdselsprosjekter fra 4% til 3%. Spørsmål som kan stilles er derfor (1) Er de samfunnsøkonomiske faglige vurderingene som ligger til grunn for fastsettelsen av kalkulasjonsrenten riktige? (2) Er nivået på renten riktig? og (3) Hva er så spesielt med Norge at det tilsier at renten bør være minst dobbelt så høy som i andre land vi kan sammenligne oss med? Tid og sted: 18. juni kl 16.00 hos Jernbaneverket, Stortorget 7 i Oslo. Påmelding til Jon-Terje Bekken til jbe@toi.no eller tlf. 22 57 38 55.

Interessert i foreningen?

Hvis du er interessert i foreningen, eller du har noen spørsmål, så ta kontakt med initiativtakerne James Odeck i Vegdirektoratet james.odeck@vegvesen.no, Jon-Terje Bekken på TØI jbe@toi.no eller Nils Fearnley på TØI naf@toi.no. Alle som er interesserte er velkomne til det første seminaret 18. juni. Der vil vi diskutere nærmere hvordan foreningen skal fungere.

Nils Fearnley
Transportøkonomisk institutt

Veiledning for bidragsytere

1. Økonomisk forum trykker artikler om aktuelle økonomifaglige emner, både av teoretisk og empirisk art. Temaet bør være av interesse for en bred leserkrets. Bidrag må ha en fremstillingsform som gjør innholdet tilgjengelig for økonomer uten spesialkompetanse på feltet.
2. Manuskripter deles inn i kategoriene artikkel, aktuell kommentar, debatt og bokanmeldelse. Bidrag i førstnevnte kategori sendes normalt til en ekstern fagkonsulent, i tillegg til vanlig redaksjonell behandling.
3. Manuskriptet sendes i elektronisk format (fortrinnsvis i Word) til Samfunnsøkonomenes Forening ved sekretariatet@samfunnsokonomene.no. Det kan også sendes direkte til en av redaktørene. Artikler bør ikke være lengre enn 20 A4-sider, dobbel linjeavstand, 12 pkt. skrift. Aktuelle kommentarer skal ikke overstige 12 sider av tilsvarende format. Debattinnlegg og bokanmeldelser bør normalt ikke være lengre enn 6 sider av samme format.
4. Artikler og aktuelle kommentarer skal ha en ingress på max. 100 ord. Inngressen bør oppsummere artikkelens problemstilling og hovedkonklusjon.
5. Matematiske formler bør brukes i minst mulig grad. Unngå store, detaljerte tabeller.
6. Referanser skal ha samme form som i Norsk Økonomisk Tidsskrift (kopi av NØTs veiledning kan fåes hos SFs sekretariat).

■ ■ ■ OLA FLÅTEN:

Stortingsmelding om strukturtiltak i kystfiskeflåten*

Regjeringen Bondevik har i vår lagt fram Stortingsmelding 20 (2002-2003) Strukturtiltak i kystfiskeflåten. Kystfiskeflåten omfatter fartøy under 28m. Tiltakene som *Meldingen* foreslår skal oppfylle tre hovedformål: En mer lønnsom fiskerinæring, fornying av flåten og attraktive arbeidsplasser. *Meldingen* viser klart at kystflåten etter hvert har økt totalkapasiteten, på tross av at det er blitt færre fartøy. Utvikling av ny teknologi og mer fangsteffektive fartøy og redskap gjør at Fiskeridepartementet mener at kystflåten i dag har for stor kapasitet i forhold til ressursgrunnet. Hovedproblemer med en flåte som har høyere fangsteffektivitet enn det ressursgrunnet tillater er dårlig lønnsomhet og dårlig utnyttelse av naturressursene. Tiltakene som foreslås er ment å bote på dette. Men i hvor stor grad kan de foreslåtte tiltak bidra til å oppfylle målene? Vil tiltakene føre til lavere kapasitet og bedre lønnsomhet i flåten? Hva blir virkningene for store og små kystsammfunn?

Regjeringens mål og tiltak

I slutten av mars i år la Regjeringen Bondevik II fram Stortingsmelding 20 (2002-2003) *Strukturtiltak i kystfiskeflåten*. Kystfiskeflåten er i denne sammenheng definert som fartøy under 28 m (i parentes kan bemerkes at mindre

fartøy enn dette i sommerhalvåret har drevet fiske både ved Bjørnøya, Island og Grønland). Tiltakene som *Meldingen* foreslår er ment å oppfylle tre hovedformål (kapittel 1):

- En mer lønnsom fiskerinæring,
- Fornyning av flåten, og
- Attraktive arbeidsplasser som gjør at ungdommen ønsker å satse sin framtid i dette yrket.

Distriktpolitiske hensyn er nevnt andre steder, men i en noe mer underordnet sammenheng. På dette feltet kan man ane en forskjell fra de mål tidligere regjeringer offisielt har hatt. Det samme gjelder bevaring av ressursgrunnet - men som kanskje anses sikret ved bruk av totalkvoter?

Tiltakene som foreslås er i hovedsak:

- *Strukturkvoteordninger* for fartøy mellom 15 og 21 m og mellom 21 og 28 m,
- *Strukturfond* for tilskudd til kondemnering av fartøy under 15 m som fisker i adgangsregulerte fiskerier,
- En prøveordning med *Driftsordninger* for alle kystfiskefartøy under 28 m i Finnmark, og

- En utredning av spørsmålet om innføring av *Grunnrenteskatt* i fiskerinæringen.

Den foreslåtte *Strukturkvoteordningen* vil innebære at et fartøy som selges med kvoterettigheter kan trekkes ut av fiske og i så fall overføres 80 % av kvoten til kjøperens fartøy, mens 20 % trekkes inn og refunderes på alle fartøy i vedkommende fartøygruppe. Fartøygruppene er inndelt i kombinasjon av båtstørrelse, som nevnt ovenfor, og geografisk tilhørighet - fylke. Denne type markedsbegrensning tilsvarer de ordninger som i hovedsak har vært gjeldende siden 1990. Det er ikke foreslått noen tidsmessig begrensning på hvor lenge kjøperen får beholde den ervervede ekstrakvoten (dvs. ingen tilbakefallsrett slik vi kjenner det fra bl.a. vannkraftnæringen og ordningen med bygglede tomter) og heller ikke noen begrensning på hvor mange ekstrakvoter en fartøyeier kan kjøpe. Formelt sett tildeles kvotene for et og et år, men fiskerne har rimeligvis forventninger om at ordningen (og ressursene) vil vare en del år. Da en lignende ordning for noen år siden ble innført i havfiskeflåten ble det satt en begrensning på i alt tre enhetskvoter pr. fartøy. En slik begrensning er ikke foreslått for kystfiskeflåten.

Strukturfondet, som er foreslått å virke i fem år, skal kunne gi tilskudd til kondemnering (vanligvis fysisk tilintetgjøring) av fartøy under 15 m, og finansieres av en avgift, trolig på omlag 0,7 % av brutto fangstverdi for alle fartøy. Det siste innebærer altså at hele fiskeflåten skal være med å finansiere reduksjonen i antall små fartøy. En

* Takk til Carl-Erik Schulz og redaktøren for spørsmål og kommentarer.

Ola Flåten er professor ved Institutt for økonomi, NFH, Universitetet i Tromsø, og seniorforsker ved NORUT Samfunnsforskning AS, Tromsø

rekke høringsinstanser til Fiskeridepartementets to dokumenter som var forberedelsen til denne Stortingsmeldingen, mener at en statlig medfinansiering av fondet på minst samme nivå som det fiskerne selv bringer frem, er en forutsetning for oppslutningen om Strukturfondet. Flere av disse fremmet konkrete forslag til statlig medvirkning, tilsvarende fra 0,3 til 0,5 % av brutto fangstverdi som statens andel. Regjeringen har tidligere orientert Stortinget om at forslag til avgiftssats vil bli lagt fram for Stortinget i forbindelse med Revidert nasjonalbudsjett 2003.

Driftsordningene, som i første omgang skal utprøves i Finnmark, innebærer at fiskere med fartøy under 28 m i en tidsbegrenset periode skal kunne samarbeide om å fiske sine kvoter, men uten at fartøy må trekkes ut av fiske på permanent basis. Samarbeidet kan bestå i for eksempel at to fartøyeiere legger den ene båten ved kai et år og fisker begge kvotene med det andre fartøyet. Dette vil redusere gjennomsnittlige driftskostnader og øke overskuddet pr kg fisk. Til nå har reguleringene for kystfiskeriene vært basert på fartøykvoter og gruppekvoter der de siste har vært bindende og de førstnevnte ikke har vært fullt ut en individuell rett. Når gruppekvoten har vært oppfisket har de fartøy som ikke allerede har tatt sin fartøykvote (maksimalkvot) likevel måttet avslutte fisket. Denne ordningen går under navnet overregulering – summen av fartøykvotene i ei fartøygruppe er større enn totalkvoten for gruppen. Overreguleringen i prosent av gruppekvoten har variert over tid og mellom fartøygrupper. For eksempel var overreguleringen for torsk nord for 62. breddegrad for hovedgruppen av kystfartøy (gruppe I, dvs. fartøy med fiskerettigheter) 100 prosent i 1997 som var et år med stor totalkvote. I 2003 er den tilsvarende overregulering redusert til 21 prosent (overreguleringen i de enkelte fiskerier er vist i *Meldingens* vedlegg 4). Til tross for redusert overregulering medførte vinterens (2003) gode tilgjengelighet av torsk at enkelte fartøy, bl.a. de som valgte å starte året med sildefiske, langt fra fikk tatt sin maksimalkvot av torsk før fisket ble stoppet. Imidlertid, spillets regler er jo

slik at man måtte forvente dette. Det er også et villet resultat både for Norges fiskarlag og Fiskeridepartementet som har ønsket en viss grad av overregulering for å utnytte effektivitetspotensialet som ligger i konkurranse mellom fartøyene (at kappfiske kan redusere kvaliteten på fisken og fiskeprisen er mange klar over, men hittil har konkurranseforholdet vært tillagt størst vekt).

Om *grunnrenteskatt* sier *Meldingen*: «For å ha et best mulig beslutningsgrunnlag i vurderingen av innføring og eventuelt utforming av en grunnrenteskatt i fiskeriene, har Fiskeridepartementet initiert en utredning av dette spørsmålet. Regjeringen vil komme tilbake til Stortinget med en vurdering og eventuelt forslag på et senere tidspunkt» (*Meldingen*, kap. 10.3.7). Dette kan bli en interessant utredning, særlig fordi den berører både effektivitets og fordelingsproblemer. I neste runde blir det selvsagt interessant å se om Fiskeridepartementet og Regjeringen vil fremme konkrete forslag om grunnrente-beskatning i fiskeriene.

Meldingens innhold

Meldingen, som inneholder 11 kapitler og en del korte vedlegg, gir en god del bakgrunnsstoff for vurdering av næringsutviklingen og eventuelle tiltak for kystfiskeflåten. Bl.a. drøftes ressursfordeling mellom ulike fartøygrupper, tilpasninger innenfor rammen av en fast ressursfordeling og fornying og rekruttering i fiskeflåten. Et hovedpunkt er at ressursfordelingen mellom ulike fartøygrupper bør ligge fast (*Meldingen* sier *må*), som grunnlag for den nødvendige strukturering. Videre sies at det er viktig med en løpende fornying av fiskeflåten for å opprettholde muligheten for å levere råstoff av høy kvalitet og for å rekruttere kvalifisert arbeidskraft i framtiden. *Meldingen* gjør også helt kort rede for hovedinnholdet i fiskerikononomisk teori og om andre lands erfaringer med forvaltning av flåtekapasitet (kapittel 3). Sammenfatningen (kapittel 4) av tidligere stortingsmeldinger og komiteinnstillinger de siste 20 årene der de politiske mål for strukturpolitikken i fiskeflåten er tatt opp, viser noen interessante utviklingstrekk. Bl.a. så la Regjeringen Bondevik I (i St.meld. nr. 51 (1997-98) *Perspektiver på utvik-*

ling av norsk fiskerinæring (Perspektivmeldingen) større vekt på at lønnsomhet i næringen skal bidra til å oppnå distriktpolitiske mål, med andre ord opprettholde kystsammfunnene.

Kapittel 5 inneholder en gjennomgang av adgangsbegrensninger i den norske kystfiskeflåten med utgangspunkt i adgangsbegrensningene i torskfisket som ble innført i 1990. Kapitlet gir en beskrivelse av utviklingen i antall fartøy som har deltatt i torskfisket, og en del hovedelementer i adgangsbegrensningen og reguleringsformen i dette fisket. Videre gir *Meldingen* en kort vurdering av hvordan fiskeindustriens interesser blir berørt av reguleringene og struktur tiltakene i kystflåten. Et eget kapittel er viet fornying, flåtekapasitet og strukturendring i kystflåten. Her diskuteres blant annet utvikling i fangstkapasitet og konsekvenser av overkapasitet. Kapasitet og overkapasitet er stort sett definert i tekniske termer som antall fartøy i ulike lengdegrupper og justert for andre tekniske parametre. Nyere fartøy har en langt større fangstkapasitet enn et eldre fartøy av samme lengde, og mindre arbeidskraftbehov. Dette gjelder uansett fartøystørrelse, også for det som ofte kalles sjarker - lengdegruppene under 15 m. Beregninger gjort av SINTEF (presentert i vedlegg 8) viser at selv om det totale antall kystfiskefartøy (med vesentlige fiskerettigheter) fra 1990 til 2002 ble redusert med 24 %, så har fangstkapasiteten økt med 30 % i denne perioden. SINTEF tallene viser også at for de minste fartøyene under 10 m er antallet redusert med 1200, hele 65 %, mens det er økning for alle de andre størrelsesgruppene (10-15, 15-21 og 21-28 m). Antallet i den største gruppen har økt med over 90 %, fra 96 til 183, mens kapasitetsøkningen for disse er beregnet til hele 150 %. I 1990 hadde fartøyene under 15 m vel 60 % av den beregnede kapasitet i kystflåten, ifølge SINTEF's beregninger. I 2002 har de vel 1900 fartøyene under 15 m vel halvparten av kystflåtens beregnede fangstkapasitet, mens vel 500 fartøy over 15 m har knapt halvparten av kapasiteten.

Kapittel 8 inneholder en redigjøreelse for Fiskeridepartementets to høringsnotat av 7. august 2002 om henholdsvis *Spesielle kvoteordninger*

for kystflåten og om *Strukturfondet*. De ordningene som ble foreslått i høringsnotatene, var utformet for permanent å redusere antall fartøy i kystflåten. I tillegg ønsket departementet å diskutere ordninger som kan øke fleksibiliteten i kystflåten. Høringsuttalelsene fra omlag 30 institusjoner og organisasjoner er oppsummert i kapittel 9. Uttalelsene kommer fra offentlige etater, Sametinget, kommuner/fylkeskommuner, næringsorganisasjoner og miljøorganisasjoner, og viser stor interesse og engasjement for *Meldingens* temaer og forslag. Det er positivt at Fiskeridepartementet har lagt ut uttalelsene på sin hjemmeside (se <http://www.dep.no/fid> - klikk på menyen til høyre: høringsaker).

Meldingen viser klart at kystflåten er blitt mer fangsteffektiv, på tross av at det er blitt færre fartøy totalt sett. Utvikling av ny teknologi, mer effektive fartøy og redskap gjør at Fiskeridepartementet mener at kystflåten i dag har for stor kapasitet i forhold til ressursgrunnlaget, og det er det ikke vanskelig for en økonom å være enig i (nytt er det heller ikke - effektiviteten har økt mer eller mindre jevnt de siste hundre år og mer). Hovedproblemene med en flåte som har høyere fangsteffektivitet enn det ressursgrunnlaget tillater er dårlig lønnsomhet og dårlig utnyttelse av naturressursene. Tiltakene som foreslås, og som er gjengitt ovenfor, er ment å bøte på dette. I *Meldingens* to siste kapitler (kapittel 10 og 11) finner vi *Fiskeridepartementets vurdering av strukturtiltak i kystfiskeflåten og Effekter av strukturkvoteordningen og strukturfondet*, sistnevnte med vekt på kvotemessige effekter, samt distrikts- og sysselsettingsmessige effekter. Det er særlig *Meldingens* to siste kapitler som inneholder fiskerimessige og økonomiske beregninger og analyser. Det blir konkludert med hvilke strukturtiltak som Regjeringen vil innføre og hvordan disse skal utformes. Men i hvilken grad holder argumentene og virkemidlene? Vil dette føre til lavere fangstkapasitet og bedre lønnsomhet?

Holder argumentene?

Det er ikke alltid klart hva som i *Meldingen* menes med lønnsomhet - er

det bedriftsøkonomisk eller samfunnsøkonomisk lønnsomhet? Begrepet samfunnsøkonomisk lønnsomhet har bare relevans dersom de enkelte bedrifter/enheter oppfattes som deler av en større helhet - et samfunn - hvor det er av interesse å vurdere hva som er fordelaktig ut fra en videre synsvinkel enn den enkelte bedrift. Det er velkjent at økonomisk optimalt fiske vil kunne gi en avkastning (grunnrente) utover det som er normalt for arbeid og kapital i næringer som ikke er basert på utnytting av knappe naturressurser. Hva som er normalt avhenger imidlertid av bl.a. hvilken geografisk enhet vi ser på. Med andre ord, hvilket samfunn er det som skal ha «økonomisk optimalt fiske»? Er det lokalsamfunnet, regionen, landet, eller det globale samfunnet? Etter innføringen av 200 miles økonomiske soner for omlag 25 år siden og stor grad av nasjonalisering av tidligere internasjonale allemannsressurser, kunne man kanskje si at spørsmålet er avgjort en gang for alle: det er landet som er samfunnsenheten. At dette likevel ikke har vært så klart for Norges vedkommende framgår av det faktum at flere tidligere Stortingsmeldinger om fiskeripolitikk, fra ulike regjeringer, har lagt stor vekt på regional og lokal fordeling av fiskeriaktiviteter, og flere virkemidler har vært utformet etter dette.

Avgrensningen av *samfunnet* er prinsipielt viktig, bl.a. fordi det kan argumenteres for at alle medlemmene av et gitt samfunn skal/bør behandles likt, det vil si at de i prinsippet har samme rettigheter og plikter. I Norge har det vært relativ stor politisk enighet om at naturressursene olje, gass og fisk tilhører hele samfunnet, dvs. at alle nordmenn i nåværende og framtidige generasjoner har rett til en del av grunnrenten som realiseres i disse næringene. Stortingets Næringskomite har uttalt (se Innst. O. nr. 38, 1998-99) «Komiteen vil påpeke at fiskeressursene tilhører det norske folk, i fellesskap. Det er derfor i utgangspunktet ingen enkeltpersoner eller enkeltelskaper som kan gis evigvarende eksklusive rettigheter til vederlagsfritt å høste av (og tjene på) disse ressursene, mens andre stenges ute fra å delta i fisket.» (se *Meldingen*, kap.10.3.7). Fiskeriforvaltning basert på omsettelige kvoter, konsesjoner eller andre rettigheter vil

gi løsninger som avhenger av bl.a. hvilket geografisk område som er tillatt som omsetningsområde, og hvorvidt rettighetene deles ut gratis eller mot betaling.

Enkelte andre land, som også er omtalt i *Meldingen*, har formelt og reelt innført individuelle omsettelige kvoter (IOK) og/eller omsettelige konsesjoner. Dette har bidratt til reduksjon i kapasitet og til høye priser på kvoter og konsesjoner. «Den reelle lønnsevne», i omlag samme betydning som lønnsevnebegrepet har i de norske lønnsomhetsundersøkelsene for fiskefartøy, har imidlertid ikke vist samme økning - selv om enkelte kanskje hadde forventet det (Fiskeridirektoratet, 2002). Dette skyldes en misforståelse om hovedhensikten med omsettelighet. Hovedhensikten er å redusere kapasitet og å spare reelle driftskostnader. Den bedriftsøkonomiske lønnsomheten som en reststørrelse etter at inntektene er fratrukket faktiske kostnader, inklusive renter og andre kapitalkostnader, vil ikke nødvendigvis øke i samme grad. Dette fordi de gjenværende enheter i næringen stort sett må forventes å ha kjøpt sine konsesjoner og kvoter, selv om slike rettigheter i første omgang ble gitt gratis til de eiere som var i næringen da systemet med lukking og fordeling av rettigheter foregikk. Utgiftene til kjøp av konsesjoner og kvoter vil fremkomme i bedriftenes regnskaper og slik redusere lønnsevnen til om lag samme nivå som i alternativ virksomhet. Dette gjelder ikke bare ved IOK systemet, men ved alle forvaltningsordninger der rettigheter formelt eller uformelt omsettes.

Strukturkvoteordningens forslag om at 20 % av strukturkvotene skal fordeles på alle fartøy i vedkommende gruppe vil utvilsomt bidra til å styrke den bedriftsøkonomiske lønnsomhet til disse fartøyene, i forhold til om intet var gjort. Men hvor mye bedre bedriftsøkonomisk lønnsomhet fartøyene som kjøper kvoter vil få på grunnlag av de 80 % de får beholde vil avhenge av bl.a. prisen de må betale og fangstkostnadene. *Meldingen* drøfter dette og faren for økt gjeld i forbindelse med kvotekjøp. Økt gjeld medfører økte finanskostnader som selvsagt belaster fartøyenes regnskap. Fiskeridepartementet regner tydeligvis med at markedsprisen for kvoter,

som følge av kjøp og reduksjon av antall fartøy, ikke vil bli høyere enn at kjøperne får en vesentlig bedring i sin lønnsomhet. Jeg er imidlertid ikke overbevist om dette. Med økte forventninger om free-rider gevinst (via 20 % regelen) og konkurranse i kvote/fartøy markedene er det like stor grunn til å tro at kvoteprisene blir så høye at den økte gjeldsgrad hos kjøperne spiser opp en stor del av de forventede gevinster. Ressursrenta i fiske går i stor grad som vindfallsgevinster til de som selger sine rettigheter og trekker seg ut av fisket. Tidligere forskning har vist at dette i stor grad har skjedd - både i fiskeflåten (se Flaaten et al., 1995) og for fiskeindustrien som kjøpte fartøy med kvote (se Dreyer et al., 1998).

Innføring av *Driftsordninger*, i første omgang dog bare som en prøveordning i Finnmark, kan paradoksalt nok medføre at de mest effektive fartøy taper. Dette fordi disse fartøyene til nå har tjent på overreguleringen, mens de ved *Driftsordninger* må samarbeide med andre for å kompensere det merfiske de kunne ha ved ordningen med overregulering. Det vil bli interessant å se i hvilken grad bedre råstoffpris via bedre kvalitet kan kompensere for bortfall av overregulering. Erfaringsmessig medfører kappfiske at fiskerne i stor grad fokuserer på kvantum til skade for kvaliteten på fisken. Slik systemet med *Driftsordninger* er foreslått vil det redusere driftskostnadene ved at enkelte fartøy for en tidsbegrenset periode legges i bøyene, men kapasiteten og kapitalkostnadene blir imidlertid værende.

Avslutningskommentar

I 1990 kom det et viktig paradigme skifte i fiskeripolitikken. På bakgrunn av redusert bestand av norsk-arktisk torsk ble det innført store restriksjoner på kystfartøyenes fiskemuligheter. Tanken var at færre fartøy enn det vi ville hatt uten slike tiltak skulle redusere presset på fiskebestandene og øke lønnsomheten i fiskeflåten. Nå viser *Meldingen* at til tross for en sterk reduksjon i antall små fartøy så har totalkapasiteten i kystfiskeflåten økt med 30 % fra 1990 til 2002. Denne økningen har delvis vært stimulert gjennom offentlige tilskuddsordninger for større kystfiskefartøy (har du forsøkt å kjøre

bil med samtidig bruk av brems og gass?). I perioder har økte kvoter og fiskepriser også bidratt til økte investeringer, kapasitet og fiskeinnsats. Denne *Meldingen* konkluderer med en del tiltak som igjen skal redusere kapasiteten i kystfiskeflåten. Personlig synes jeg 80-20 % regelen som er diskutert ovenfor er et godt og interessant forslag (i motsetning til å la 100 % av kvoten tilfalle det/de kjøpende fartøy). Videre er det positivt (og på tide) at Regjeringen bebuder en utredning om ressursavgift og jeg ser fram til både utredningen og Regjeringens eventuelle oppfølging. Forhåpentligvis tar jeg feil når jeg frykter at kortsiktige næringsinteresser vil forsøke å stoppe slike avgifter - og at de i tillegg vil be om ytterligere subsidier (første runde blir Revidert Nasjonalbudsjett i år - hvor mye subsidier vil/må Staten bidra med til kondemneringen av fartøy under 15 m?). Etter min vurdering burde Kondemneringsordningen vært gjort generell, dvs ikke vært forbeholdt kun de minste fartøyene. I tillegg burde fiskerinæringen selv finansiert hele Strukturfondet som skal gi kondemneringstilskudd. Personlig er jeg av dem som synes det er flott å se også levende småsamfunn på kysten. Små samfunn krever imid-

lertid små produksjonsenheter, inkludert fiskefartøy. Fiskeripolitiske virkemiddel burde derfor i det minste vært størrelsesnøytrale. Ressurspersoner i turistnæringen har hevdet at norsk turistnæring er like avhengig av kulturlandskapet som av naturen. I en slik sammenheng kan man til og med argumentere for at små fartøy har komparative fortrinn. *Meldingens* forslag om Strukturfond til kondemneringstilskudd kun til kystfiskefartøy under 15 m (som fisker i adgangsbegrensede fiskerier) synes å være tilpasset at denne Regjeringen legger mindre vekt på distriktspolitiske målsettinger enn hva vi har vært vant til tidligere, bl.a. fra Bondevik I. Det blir interessant å se om Stortingets flertall er enige i dette.

Referanser:

Dreyer, B., B.I. Bendiksen, A. Iversen og J.R. Isaksen (1998): Vertikal integrering – er det veien å gå? Rapport 22/1998, Fiskeriforskning, Tromsø.
 Fiskeridirektoratet (2002): Lønnsomhetsundersøkelser for helårsdrevne fiskefartøy 8 meter største lengde og over - 2001. Bergen.
 Flaaten, O., K. Heen og K.G. Salvanes (1995): The invisible resource rent in limited entry and quota managed fisheries: The case of Norwegian purse seine fisheries. *Marine Resource Economics*, Vol 10, s. 341-356.

**Er du medlem av
Samfunnsøkonomenes
Forening
og har
BYTTET ARBEIDSGIVER?**

Vennligst
gi beskjed til oss!

■ ■ ■ ALEXANDER W. CAPPELEN:

John Rawls (1921-2002)

Den amerikanske filosofen John Rawls døde i november i fjor. Med boken *A Theory of Justice* (1971) introduserte han et alternativ til den utilitaristiske moralfilosofien og bidro til en renessanse for moralfilosofi og politisk teori. Rawls var også et viktig bindeledd mellom økonomifaget og politisk teori.

Den amerikanske filosofen og Harvard professoren John Rawls døde i november i fjor, 81 år gammel. Rawls har fått mye av æren for den renessansen som moralfilosofi og politisk teori har opplevd de siste 30 årene. Med det banebrytende verket *A Theory of Justice* (1971) introduserte han et alternativ til den utilitaristiske moralfilosofien og utviklet en teori om rettferdighet som har fått betydning langt utenfor filosofenes rekker. Et stort antall artikler, og ikke minst bøkene *Political Liberalism* (1993), *The Law of Peoples* (1999) og *Justice as Fairness: A Restatement* (2001), befestet senere hans posisjon som sin tids ledende rettferdighetsteoretiker. Så mye er skrevet om hans arbeider at Rawls-litteraturen har blitt beskrevet som en egen industri.

Alexander W. Cappelen er post doc. ved Økonomisk institutt, UiO, og leder ved Senter for etikk og økonomi, NHH

Rawls var på flere måter et viktig bindeledd mellom økonomifaget og politisk teori. Dels benyttet han i stor utstrekning økonomisk teori i utviklingen av sin posisjon, og dels har hans prinsipper inspirert mange økonomer – blant dem en rekke norske – til å arbeide innenfor et annet moralfilosofisk rammeverk enn det tradisjonelle utilitaristiske.

Frihet og likhet

Rawls' hovedprosjekt var å forsøke å kombinere to grunnleggende moralske idealer: idealet om frihet og idealet om likhet. Som hans kollega Thomas Nagel har skrevet:»[W]hat Rawls has done is to combine the very strong principles of social and economic equality associated with European socialism with the equally strong principles of pluralistic toleration and personal freedom associated with American liberalism, and he has done so in a theory that traces them to a common foundation» Et sentralt mål for *A Theory of Justice* var å utvikle en teori om fordelingsrettferdighet som, i motsetning til utilitarismen, fanget opp betydningen av frihet og personlig ansvar. Et viktig utgangspunkt for Rawls teori om rettferdighet var ideen om at individer må betraktes som frie til å utforme og forfølge sin egen ide om det gode liv. Som frie individer har mennesker en viss kontroll over egne mål og preferanser. Samfunnets oppgave er i følge Rawls å legge forholdene til rette for at individer kan forfølge sine mål, uansett hva

disse måtte være. Mye av litteraturen i politisk teori de siste tiår, spesielt den liberal egalitære tradisjonen, kan betraktes som et forsøk å videreutvikle denne grunntanke hos Rawls. Han og andre teoretikere innenfor en liberal egalitær tradisjon, er de fremste målberere av den intuisjonen at det primært er én form for ulikhet samfunnet bør eliminere: den ulikhet som springer ut av forhold som ligger utenfor det enkelte individs kontroll.

Prinsipper for et pluralistisk samfunn

Gjennom hele sitt forfatterskap ønsket Rawls å utvikle en rettferdighetsteori for et pluralistisk samfunn. I vestlige samfunn er det ikke enighet om hva som utgjør det gode liv, og det finnes et bredt spekter av rimelige oppfatninger om religiøse, filosofiske og moralske spørsmål. Et demokratisk samfunn kan derfor ikke legge en bestemt oppfatning av disse spørsmålene til grunn for organiseringen av sine basisinstitusjoner. Samtidig er det behov for prinsipper som kan regulere interaksjon og fordele goder og byrder ved sosialt samarbeid. Dersom alle skal kunne akseptere slike prinsipper må de springe ut av noe som all kan være enige om. Dette kravet til autonomi eller selvlovgivning har Rawls hentet fra Kant og han betegner teorien sin som en form for *Kantiansk konstruktivisme* for å understreke denne arven.

Hva mente Rawls med at hans teori var konstruktivistisk? For å forstå dette er det nyttig å betrakte Rawls' teori som en reaksjon på problemer som har stått meget sentralt i den moralfilosofiske debatten i dette århundret. Spørsmål av typen 'hva er moralske fakta?' og 'hvordan kan vi erkjenne dem?' har vist seg å være meget van-

skelige å besvare og Rawls forsøkte å unngå disse problemene ved å betrakte moral som noe som kan konstrueres snarere enn som noe som må avdekkes. Byggekløssene i Rawls' konstruksjon var folks grunnleggende moralske intuisjoner. Med utgangspunkt i disse byggekløssene, ønsket han å konstruere prinsipper for rettferdighet. Det han brukte for å reise byggverket, var teorien om rasjonelle valg slik den er utviklet av økonomer.

En fordel med en slik prosedural tilnærming til rettferdighet er at det ofte kan være lettere å bli enige om en prosedyre for å utlede prinsipper enn å bli enige om prinsippene som sådan. Dersom alle skal kunne akseptere Rawls' prosedyre, må byggekløssene i konstruksjonen være noe alle er enige om. I følge Rawls eksisterer det en slik enighet i moderne vestlige demokratier med hensyn til ideen om mennesker som frie og likeverdige individer. Denne enigheten er imidlertid bare overlappende, i den forstand at de som deler denne forestillingen ikke nødvendigvis begrunner den på samme måte. Det at Rawls' tok utgangspunkt i hva vi faktisk er enige om understreker at hans teori primært er politisk orientert og ikke forsøker å gi noe metafysisk fundament for moralen. Rawls' teori om rettferdighet representerer på mange måter en videreføring av *kontraktsteorien* man finner hos filosofer som Hobbes, Locke, Rousseau og Kant. Kontraktsteoretiske teorier kan sies å bestå av to deler. Den første delen er en beskrivelse av kontraktssituasjonen. Den andre delen er et argument for at rasjonelle aktører ville blitt enige om å velge et bestemt prinsipp for rettferdighet i denne situasjonen.

Den opprinnelige posisjon og sløret av uvitenhet

Rawls kaller den hypotetiske valgsituasjonen for *den opprinnelige posisjon*. For å tvinge partene i den opprinnelige posisjon til å betrakte hverandre som frie og likeverdige, plasserer Rawls dem bak det han kaller et *slør av uvitenhet*. Personene bak sløret av uvitenhet vet derfor ikke hvilke naturlige egenskaper de har, hvilken plass i samfunnet de innehar eller hvilken ide om det gode liv de har. Informasjon om

den økonomiske og politiske situasjonen i samfunnet de lever i er også ukjent, og partene kan derfor ikke beregne sannsynligheten for at de havner i ulike posisjoner. Det eneste de kjenner til er visse generelle trekk ved samfunn og ved menneskets psykologi. Spesielt vet de at de kommer til å ha mål i livet som de ønsker å realisere og at visse goder, som Rawls kaller *primære goder*, er nødvendige for å realisere disse målene.

Bak sløret av uvitenhet skal individene velge mellom alternative prinsipper for fordelingsrettferdighet som skal regulere samfunnets grunnstruktur. De fleste økonomer vil forvente at personer bak et slikt slør av uvitenhet velger det prinsipp som maksimerer den forventede nytten. Rawls hevdet imidlertid at en slik beslutningsregel ikke kan benyttes siden partene i den opprinnelige posisjon ikke har informasjon om sannsynligheter. Videre mente han at det er rasjonelt for en person i en situasjon uten sannsynlighetsinformasjon å benytte en beslutningsregel som kalles maksimin-regelen. Denne regelen forteller oss at vi skal velge det alternativet hvor den verste situasjon vi kan havne i er bedre enn om vi velger ett av de andre alternativene. Økonomers kritikk av Rawls argument på dette punktet har i stor grad svekket den betydningen den opprinnelige posisjon har hatt i Rawls argumentasjon. John Harsanyi (1977) har for eksempel argumentert for man også i den opprinnelige posisjon vil kunne benytte et prinsipp om å maksimere forventet nytte og at partene i så fall ville valgt nettopp det prinsipp som Rawls ønsker å finne et alternativ til, nemlig utilitarismen.

Rawls mente at partene i den opprinnelige posisjon går igjennom tre faser i sitt valg av prinsipper. I utgangspunktet vil personer i den opprinnelige posisjon betrakte fordelingen av naturlige talenter og produktivitet som moralsk irrelevant. Til å begynne med vil derfor en lik fordeling av primærgoder, dvs. en fordeling som er uavhengig av hvordan talent er fordelt, appellere til dem. Så slår det dem at dersom en ulik fordeling er bedre for alle parter sammenliknet med en helt lik fordeling, er det ingen grunn til ikke å akseptere ulikhet. De blir derfor enige om å fordele primærgodene likt med mindre en

ulik fordeling er til fordel for den dårligst stilte. Men de er ikke tilfreds med dette. Partene i den opprinnelige posisjon vil også innse, i følge Rawls, at det finnes ett primærgode som det ville være irrasjonelt å ofre for noen andre: frihet.

Rawls' to prinsipper for rettferdighet

På bakgrunn av sin spesielle form for kontraktsteori, ender Rawls opp med sine to rettferdighetsprinsipper. Det er disse to prinsippene, og spesielt prinsippet om sosiale og økonomiske ulikheter, som er den delen av hans teori som har fått mest oppmerksomhet av økonomer. Oversettelsen av de to prinsippene nedenfor er hentet fra Andreas Føllesdals' introduksjon til *Rettferdighet som Rimelighet*, den norske oversettelsen av Justice as Fairness (Rawls (2003, s. 15-16).

1. Frihetsprinsippet

Enhver har det samme, ukrenkelige krav på et tilfredsstillende sett av like grunnleggende rettigheter, som er forenlig med alle andres tilsvarende sett av rettigheter. De omfatter politiske og sivile rettigheter, så som stemmerett, ytringsfrihet og religionsfrihet, og rett til lik beskyttelse for loven.

2. Prinsippet om sosiale og økonomiske ulikheter

Det andre prinsippet består av to betingelser for hva slags sosiale og økonomiske ulikheter som kan forkomme over tid. Rawls betegner ofte disse to betingelsene som to forskjellige prinsipper:

2 a) Prinsippet om sjanselikheter

De sosiale og økonomiske ulikheter som finnes, må være knyttet til sosiale posisjoner – stillinger og yrker – som er likt tilgjengelig for alle med samme evner og vilje til å bruke evnene.

2 b) Forskjellsprinsippet:

Sosiale og økonomiske ulikheter må fremme de dårligst stilles kår. Det minste stykket av samfunnskaken må bli så stort som mulig.

I tillegg forsvarer Rawls to prioriteringsregler: Frihetsprinsippet har absolutt prioritet fremfor prinsippet om

økonomisk og sosial ulikhet, mens prinsippet om sjanselikkhet har prioritet over prinsipp forskjellsprinsippet. Disse prioriteringsreglene fanger opp et vesentlig element i Rawls' liberalisme. Grunnleggende politiske og sivile rettigheter gis prioritet og kan ikke ofres for økonomiske gevinster. På dette punktet, som på mange andre områder, skiller Rawls' teori seg fra utilitarismen.

Rawls og økonomisk teori

Rawls' viktigste bidrag til økonomisk teori har trolig vært at han har introdusert et nytt moralfilosofisk rammeverk som kunne benyttes som et alternativ til det utilitaristiske rammeverket. To elementer i Rawls' teori om rettferdighet har fungert som viktige korrektiv for økonomer. Det første elementet er det eksplisitte fokuset på ressursfordeling. Mens det utilitaristiske prinsippet sier at man skal legge like stor vekt på alle individers velferd, legger forskjellsprinsippet all vekt på den dårligst stilte. Forskjellsprinsippet skiller seg samtidig fra et prinsipp om absolutt likhet siden det aksepterer ulikhet dersom det er til fordel for den dårligst stilte. I motsetning til mye tidligere egalitær tenkning inkorporerer forskjellsprinsippet hensynet til effektivitet og behovet for å gi individer insentiver. En triviell generalisering av fordelingsprinsippet (leximin-prinsippet) tilfredsstiller Pareto-kriteriet fordi man aldri kommer i en situasjon hvor noen kan bli bedre stilt uten at andre blir dårligere stilt. Dette var en viktig forutsetning for at det slo an hos økonomene. Ønsket om å legge vekt på den dårligst stiltes posisjon har vært forholdsvis enkelt å inkorporere i standard økonomiske modeller, for eksempel modeller for optimal beskatning eller ressursfordeling mellom ulike generasjoner. Økonomers fremstilling av Rawls' teo-

ri har muligens overfokuserert på dette aspektet av hans teori. I den vanligste økonom-versjoner blir de to prinsippene for rettferdighet redusert til en velferdsfunksjon som legger all vekt på nytten til det individet som har lavest nytte.

$$W(U_1, U_2, \dots, U_n) = \min(U_1, U_2, \dots, U_n)$$

Samfunnet skal med andre ord maksimere nytten til de dårligst stilte. Selv om dette prinsippet kan være interessant som et alternativ til den utilitaristiske velferdsfunksjonen er det ikke en god representasjon av Rawls' teori om rettferdighet (Bojer 1995).

Det andre elementet av Rawls teori som har vært viktig for økonomisk teori er nettopp at han problematiserte hva det er vi skal fordele. Hos utilitaristene er det velferd eller nytte, men Rawls argumenterte for at det bør være ressurser eller primærgoder. Dette perspektivet har senere blitt videreutviklet, ikke minst av Amartya Sen. Han kritiserer blant annet Rawls for ikke å ta inn over seg at ulike personer trenger ulike mengder ressurser for å kunne oppnå de samme funksjoner (Sen 1980).

Rawls har blitt benyttet av, og inspirert, en lang rekke norske økonomer. Dette er ikke stedet for å gi en oversikt over deres arbeid, men noen eksempler kan likevel illustrere bredden i anvendelsene. I økonomers analyse av fordeling mellom generasjoner og ikke minst utnyttelsen av ikke-fornybare ressurser har Rawls hatt stor innflytelse. Geir Asheims arbeider på dette feltet er et godt eksempel på det (Asheim 1980). Inspirasjonen fra Rawls finner vi også igjen hos norske skatteøkonomer, som for eksempel Agnar Sandmo. Disse har brukt Rawls som motivasjon for velferdsfunksjoner som legger mer vekt på individer med lavere inntekt. Bertil Tungodden har analysert et aspekt av Rawls teori som ofte er over-

sett: at han fokuserer på den dårligst stilte gruppen og ikke på det dårligst stilte individ. Dette reiser en ny problemstilling om hvordan den dårligst stilte gruppen skal defineres, som knytter en nær forbindelseslinje mellom Rawlsiansk tenkning og praktisk debatt om fattigdomsmåling (se for eksempel Tungodden, 1996,1999). Hilde Boyer har utvidet Rawls rammeverk slik at det kan benyttes til å inkludere barn eksplisitt i en fordelingsanalyse (se for eksempel Bojer 2000).

Selv om Rawls nå har gått bort, vil hans tanker fortsette å inspirere økonomer og andre akademikere i lang tid framover.

Referanser:

- Asheim, G. (1988): «Rawlsian Intergenerational Justice as a Markov-Perfect Equilibrium in a Resource Technology», *Review of Economic Studies*, LV, 469-484.
- Bojer, H. (1995): «Hva Rawls egentlig mente», *Sosialøkonomen* nr 11, 2-6.
- Bojer, H. (2000): «Children and Theories of Justice», *Feminist Economics* 6 (2), 23-39.
- Harsanyi, J., (1977): «Rational behavior and bargaining equilibrium in games and social situations», Cambridge, Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1971): «A Theory of Justice», Oxford University Press, Oxford
- Rawls, J. (1993): «Political Liberalism», Columbia University press, New York.
- Rawls, J. (1999): «The Law of Peoples», Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001): «Justice as Fairness: A Restatement» (2001), Harvard University Press.
- Rawls, J. (2003): «Rettferdighet som rimelighet», Pax forlag.
- Sen, A. (1980): «Equality of What?», i Sen, A (red.), *Choice, Welfare and Measurement*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Tungodden, B. (1996): «Poverty and Justice: A Rawlsian Framework», *Nordic Journal of Political Economy*, 1996.
- Tungodden (1999): «Rawlsian Reasoning and the Distribution Problem», *Social Choice and Welfare*, 1999.

■ ■ ■ STEINAR HOLDEN:

Konkurransesevne, lønnsdannelse og kronkurs*

Et meget høyt kostnadsnivå, med bakgrunn i høy lønnsvekst og en sterk krone, har skapt store vansker for konkurransetsatt sektor. Lønnsomheten er dårlig, investeringene lave, og en rekke bedrifter har flyttet, eller vurderer å flytte, deler av virksomheten til andre land. Ekspertutvalget for konkurransetsatt sektor, som ble oppnevnt av regjeringen Bondevik i november i fjor, argumenterer i sin rapport «Konkurransesevne, lønnsdannelse og kronkurs», NOU 2003: 13,¹ for at en god utvikling krever en kraftig forbedring av konkurransesevnen. Lønnsveksten må ned, og det vil gi rom for lavere rente og svakere krone.

Innledning

Bakgrunnen for at utvalget ble satt ned var at høy lønnsvekst gjennom flere år, og en styrket krone siden mai 2000, hadde ført til en kraftig svekkelse av konkurransesevnen. Målet i felles valuta økte lønnskostnadene for norske industriarbeidere med til sammen 16 prosent mer enn hos handelspartnerne i perioden 1996-2002. Utvalget fikk et nokså

Steinar Holden er professor ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo, og leder av ekspertutvalget for konkurransetsatt sektor

spesifikt mandat, med fokus på lønnsdannelsen og beregninger omkring konkurransetsatt sektor. Vi skulle ta utgangspunkt i retningslinjene for den økonomiske politikken som ble trukket opp i St.meld. nr. 29 (2000-2001), dvs den såkalte handlingsregelen for innfasing av oljeinntekter i finanspolitikken, og inflasjonsmålet for pengepolitikken. Utvalget ble så bedt om å vurdere

- hvilke konsekvenser og utfordringer retningslinjene for finans- og pengepolitikken innebærer for lønnsdannelsen.
- hva slags utviklingsbane for konkurransetsatt sektor i årene framover som er forenlig med den økte bruken av oljeinntekter over statsbudsjettet, og hvordan dette avhenger av hvordan oljeinntektene brukes
- om det er behov for tiltak som kan styrke konkurransetsatt sektor og omstillingsevnen i norsk økonomi.

Utvalget besto av sjeføkonomer fra LO, YS, NHO, HSH, representanter fra Næringsdepartementet og Finansdepartementet, samt to uavhengige eksperter (Hege Torp og undertegnede). I denne kommentaren vil jeg redegjøre for noen av hovedpunktene i utredningen vår.

Utfordringer for lønnsdannelsen

Utviklingen de siste årene har avdekket nye utfordringer for lønnsdannelsen. Arbeidsmarkedet endres, blant annet utgjør industrien en stadig mindre del, og organisasjonsmønsteret splittes opp, noe som har ført til at mange har satt spørsmålsteget ved industriens ledende rolle i lønnsfastsettelsen. Omleggingen av pengepolitikken til et inflasjonsmål har medført at høy lønnsvekst nå møtes med høy rente. De siste to årene har høy rente bidratt til sterkere krone, som dermed har medført en ytterligere forverring av konkurransesevnen overfor utlandet.

Utvalget understreker at lønnsfastsettelsen må realisere en nominell lønnsvekst som er mer på linje med utviklingen hos handelspartnerne, og i samsvar med inflasjonsmålet på 2,5 pst. Lavere lønnsvekst vil gi rom for lavere rente, noe som igjen vil bidra til svakere krone. Dermed kan den uheldige utviklingen reverseres.

Etter utvalgets syn er mulighetene for å oppnå en moderat lønnsvekst størst dersom en viderefører en koordinert lønnsfastsettelse. Internasjonale sammenligninger tyder på at arbeidsledigheten er betydelig lavere i land med koordinert eller sentralisert lønnsdannelse enn i land uten en slik koordinering. Gjennom koordinering kan partene i arbeidsmarkedet ta hensyn til at høy lønnsvekst for en gruppe av

* Takk til Are Forbord, Arent Skjæveland og Steinar Strøm for nyttige merknader til et tidligere utkast.

¹ Utredningen er på 120 sider, pluss vedlegg, men sammendragkapitlet på 18 sider gir en oversikt over våre viktigste konklusjoner og vurderinger. <http://odin.dep.no/fin/norsk/publ/utredninger/NOU/006071-020004/indexdok000-b-n-a.html>

arbeidstakere vanligvis er til ulempe for andre grupper av arbeidstakere.

Utvalget argumenterer for at konkurransetsatt sektor fortsatt bør forhandle først, slik at den kan fungere som et frontfag som setter rammene for de øvrige oppgjørene. I praksis har frontfaget stort sett vært verkstedsoverenskomsten ved forbundsvis oppgjør og det bredere LO-NHO-området (rundt to tredjedeler av industrien) ved sentrale oppgjør. Fordi konsekvensene av høy lønnsvekst som leder til innstramning i pengepolitikken merkes sterkest i disse konkurransetsatte sektorene, er insentivene til lønnsmoderasjon sterkest her. Dette taler etter utvalgets vurdering for at disse sektorene også framover bør være normgivende i lønnsoppgjørene.

Et av problemene ved frontfagsmodellen har vært at en betydelig del av lønnsveksten i frontfaget, ikke minst hovedparten av lønnsveksten for funksjonærene, skjer gjennom lokale forhandlinger, og derfor ikke har vært kjent når andre grupper forhandler. Utvalget sier derfor at hvis frontfagsmodellen fremdeles skal være normgivende i lønnsoppgjørene, vil det være nødvendig å inkludere de lokale forhandlingene, og spesielt funksjonærlønningene, på en langt bedre måte enn i dag. De lokale forhandlinger for funksjonærene og arbeidere i frontfaget må derfor avsluttes på et tidligere tidspunkt enn i dag. Dermed vil en ha mer informasjon om den samlede lønnsveksten i frontfaget når en forhandler i andre oppgjør. I tillegg vil det gi mindre risiko for at den økonomiske situasjonen og de økonomiske utsiktene endrer seg mellom lønnsforhandlingene for ulike grupper.

En annen problemstilling med frontfagsmodellen er en tendens til at andre avtaleområder overfører profilen fra frontfaget, f.eks. et bestemt kronetillegg, som med en annen fordeling av lavlønte innebærer en annen samlet ramme (dvs. prosentvis tillegg) enn i frontfaget. Utvalget understreker at det er rammen som skal overføres, slik at resultatet fra frontfaget ikke skal innebære føringer for profilen i andre avtaleområder.

Utvalget argumenterer for at det er nødvendig å styrke den geografiske fleksibiliteten i lønnsdannelsen innen

offentlig sektor. Denne problemstillingen har vært lite omtalt i debatten om norsk lønnsdannelse tidligere. En utredning som Erling Barth og Harald Dale-Olsen har gjort for utvalget, viser stor geografisk variasjon i lønnsforskjellen mellom privat og offentlig sektor. Det er først og fremst i noen fylker, særlig Rogaland, Hordaland, Oslo og Akershus, at lønningene er betydelig høyere i privat sektor enn i offentlig sektor, for grupper med samme lengde på utdanningen. Utvalget understreker at det er uheldig hvis manglende geografisk fleksibilitet i offentlig sektor bidrar til vansker med å holde på kvalifisert arbeidskraft i sentrale områder, samtidig som offentlig sektor får en lønnsledende posisjon i mindre sentrale områder, og på den måten bidrar til å øke kostnadene for konkurransetsatte virksomheter som er lokalisert der.

Samspeillet mellom lønnsdannelsen og penge- og finanspolitikken

Utvalget peker på at de nye retningslinjene for penge- og finanspolitikken innebærer flere endringer for lønnsdannelsen. For det første kan renten brukes mer aktivt for å motvirke konjunktursvingninger, og kan således bidra til å stabilisere utviklingen i samlet etterspørsel og samlet produksjon. Dette minsker risikoen for at et opphetet arbeidsmarked fører til vedvarende lønnsvekst som svekker næringslivets konkurranseevne.

For det andre medfører overgangen fra valutakursmålsetting til inflasjonsmål trolig økte valutakursfluktasjoner. Større fluktasjoner i valutakursen innebærer større fluktasjoner i den kostnadmessige konkurranseevnen, samtidig som sammenhengen mellom lønnsveksten og konkurranseevnen blir mindre direkte og klar enn den var under regimet med stabil valutakurs. Siden hensynet til konkurranseevnen har vært en sentral motivasjon for moderat lønnsvekst, særlig gjennom 1990-tallet, innebærer denne endringen en ny utfordring for lønnsdannelsen.

For det tredje innebærer overgangen til et inflasjonsmål en endring i reaksjonsmønsteret i den økonomiske politikken dersom lønnsveksten blir for høy. Det vil nå i større grad være

pengepolitikken, og i mindre grad finanspolitikken, som må reagere for å forhindre økt inflasjon. Lønnsvekst som er høyere enn hva som er i samsvar med inflasjonsmålet, kan lede til renteøkning, noe som vanligvis vil medføre en styrking av kronkursen. Styrket krone på toppen av økt lønnsvekst og økt rente innebærer at konkurransetsatt sektor i større grad enn tidligere må bære byrden dersom lønnsveksten blir for høy.

I de senere år har det kommet en betydelig økonomisk faglitteratur som drøfter samspeillet mellom lønnsfastsettelse og pengepolitiske myndigheter i økonomier med sterke fagforeninger. Et hovedresultat i denne litteraturen er at et regime der høy lønnsvekst blir motvirket gjennom stram pengepolitikk, kan virke disiplinerende på lønnsdannelsen. Under et inflasjonsmål vil pengepolitikken reagere raskere og kraftigere på høy lønnsvekst enn den gjør ved et mål om stabil valutakurs. Innføringen av et inflasjonsmål vil derfor kunne redusere lønnspresset og legge grunnlag for høyere sysselsetting og lavere arbeidsledighet på lengre sikt. Litteraturen bygger imidlertid på stiliserte modeller, og utvalget drøfter også en rekke forhold som i mindre grad er behandlet i denne litteraturen.

For det første innebærer de nye retningslinjene for pengepolitikken at samspeillet mellom lønnsfastsettelsen og sentralbanken endres. Endringen i samspeillet mellom pengepolitikken og lønnsfastsettelsen kan gi overgangsproblemer inntil alle aktørene er inneforstått med de nye rollene og sammenhengene. I en slik overgangsfase kan lønnsveksten bli høyere enn hva den vil være på lengre sikt.

For det andre er pengepolitikken i langt større grad enn tidligere blitt fremadskuende. Siden det tar 1 – 3 år før pengepolitikken har full innvirkning på økonomien, setter Norges Bank renten ut fra forventet inflasjon to år frem i tid. Dette betyr at renten i betydelig grad vil avhenge av hva Norges Bank tror lønnsveksten vil bli i år og neste år. Dette kompliserer samspeillet mellom pengepolitikken og lønnsfastsettelsen. For å få et gunstig samspill med pengepolitikken, er det derfor viktig at partene i arbeidslivet innretter seg slik at de påvirker Norges Banks for-

ventninger om den fremtidige lønnsveksten. Blant annet kan lengre tariffavtaleperioder gi større forutsigbarhet for pengepolitikken og dermed i større grad sikre en stabil rente- og valutakursutvikling. Utvalget ber derfor partene i arbeidslivet vurdere en slik forlenging. Det er bare dersom lønnsmoderasjonen også blir forventet av Norges Bank, at den vil ha full virkning på rentesettingen.

For det tredje kan de mer langsiktige mulighetene for koordinering i lønnsfastsettelsen bli påvirket av endringen i det pengepolitiske regimet. Den mer direkte lønnsmoderende virkningen av et inflasjonsmål kan gjøre at det oppfattes som mindre viktig å ivareta institusjoner og ordninger som bidrar til koordinering. Dersom slike koordinerende institusjoner og ordninger ikke ivaretas, kan dette redusere mulighetene for å få til koordinert lønnsmoderasjon på lengre sikt. I så fall kan resultatet bli økt lønnspress og høyere arbeidsledighet. På den andre siden vil innføringen av et tallfestet inflasjonsmål innebære at lønns- og prisforventningene over tid vil være forankret direkte i inflasjonsmålet. Dette kan redusere problemene knyttet til at lønnsglidningen for industriarbeiderne og lønnsveksten for funksjonærene i frontfaget ikke er kjent i de påfølgende oppgjørene. Inflasjonsmålet er kjent på forhånd, og over tid må lønnsveksten tilpasses dette.

Utvalget oppsummerer drøftingen som følger (avsnitt 2.8). «I tillegg til å vurdere utviklingen i konkurransevnen må partene ta hensyn til reaksjonsmønsteret i pengepolitikken når lønningene fastsettes. Hvis lønnsveksten blir for høy, vil Norges Bank normalt øke renten for å sikre at inflasjonsmålet oppfylles. Høyere rente vil føre til høyere ledighet som over tid vil få lønnsveksten ned. På lengre sikt blir derfor spørsmålet ikke om lønnsveksten vil komme ned, men hvilket nivå på ledigheten som er forenlig med en lavere lønnsvekst. En sentral utfordring for lønnsdannelsen er å bidra til at dette ledighetsnivået blir lavest mulig. Samtidig vil utvalget understreke at pengepolitikken må ta hensyn til at vedvarende store utslag i valutakursen kan innebære betydelige og langvarige realøkonomiske kostnader for konkur-

ransetsatt sektor, og etter hvert også for økonomien som helhet. Videre må den pengepolitiske respons ses i lys av at lønnsveksten i økonomien fremkommer som et resultat av et samspill av en rekke ulike faktorer, og vil variere fra år til år.»

Enkelte kommentatorer har hevdet at utvalget har kritisert Norges Banks rentesetting. Utvalget har imidlertid ikke kommentert rentesettingen direkte, men har i noen grad drøftet hvordan pengepolitikken bør praktiseres. Påpekningen om at pengepolitikken må ta hensyn til virkningene av store utslag i valutakursen har bakgrunn i erkjennelsen av at sentralbanken av og til kan stå overfor en avveining mellom stabilitet i realøkonomien og inflasjonsmålet. En bør kunne tillate midlertidige avvik fra inflasjonsmålet, etter mitt skjønn også i forventet inflasjon to år frem, dersom den pengepolitiske innstramning som ville vært nødvendig for å forhindre et avvik kan gi store ubalanser ellers i økonomien. Også utsagnet om at lønnsveksten vil variere fra år til år er et argument mot en for aktivistisk pengepolitikk. Selv om lønnsveksten ett år skulle være høyere enn det som inflasjonsmålet tilsier, behøver ikke det nødvendigvis tilsi særlig innstramning i pengepolitikken. Det er betydelig usikkerhet om virkningene av pengepolitikken, og ikke minst om den fremtidige økonomiske situasjonen, og en kan risikere at en for aktivistisk pengepolitikk virker destabiliserende snarere enn stabiliserende.

Det er viktig å understreke at disse kommentarene ikke må tolkes så langt som at utvalget mener sentralbanken ikke skal reagere dersom lønnsveksten blir for høy i forhold til inflasjonsmålet. Det følger klart av mandatet for pengepolitikken at Norges Bank skal sikte mot lav inflasjon, og dermed må renten heves dersom lønnsveksten blir for høy. Spørsmålet er derfor ikke om for høy lønnsvekst normalt skal lede pengepolitisk innstramning, men om hvor sterk innstramningen skal være.

Utviklingsbane for konkurranseutsatt sektor og norsk økonomi

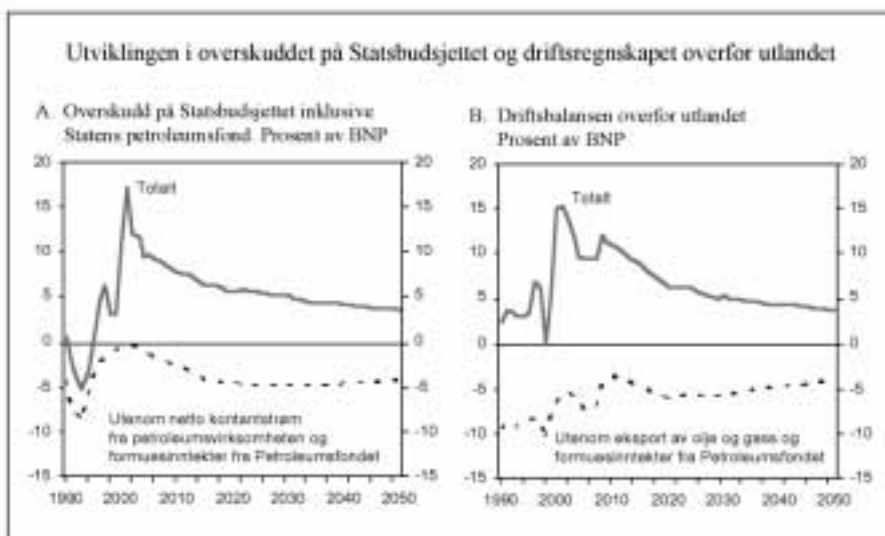
I offentlig debatt er innfasing av oljeinntektene blitt fremhevet som en viktig årsak til at industrien må reduseres

kraftig i årene fremover. Dette vil skje gjennom at økt bruk av oljeinntekter gir økt innenlandsk etterspørsel og et strammere arbeidsmarked, noe som vil drive opp lønns- og prisnivået og svekke konkurransevnen. Dermed vil konkurranseutsatt sektor reduseres.

Det er liten grunn til å tvile på at bruk av oljeinntekter fører til høyere kostnadsnivå enn vi ellers ville hatt. Det skjedde imidlertid ikke noe markert skifte i bruken av oljeinntektene i og med innføring av handlingsregelen. Den økte bruken av oljeinntekter i perioden fram mot 2010 er begrenset, både absolutt og sett forhold til våre egne erfaringer over de siste 20 årene, jf. figur 1A. I de fleste årene på 1980- og 1990-tallet ble det brukt mer oljeinntekter (målt som oljekorrigert underskudd på statsbudsjettet som andel av BNP) enn det nå legges opp til i årene framover. Etter utvalgets vurdering er virkningene av den planlagte bruken av oljeinntektene blitt overdrevet i offentlig debatt. Dette bildet blir forsterket dersom vi ser på anslag for utviklingen i driftsbalansen overfor utlandet i årene fremover, se figur 1B. På grunn av høye oljeinntekter nå, vil overskuddet i følge anslagene være høyt i noen år fremover, for så å falle til rundt 5 pst. av BNP. Oljeinntektene muliggjør et underskudd på driftsbalansen utenom eksport av olje og gass og formuesinntekter fra Petroleumsfondet, men figur 1B viser at dette underskuddet i følge anslagene vil være noe mindre i tiårene fremover enn de var på 1990-tallet, målt som andel av BNP. Dersom en tar hensyn til at oljeinvesteringene var omtrent 5-7 pst. av BNP på 1990-tallet, men anslås å falle til rundt 2 pst. mot 2010, blir underskuddet utenom olje relativt stabilt. Størrelsen på underskuddet på driftsbalansen utenom olje kan ses som et mål på omstillingen fra konkurranseutsatt til skjermet sektor, og i følge disse anslagene vil behovet for videre omstilling som følge av økt eksportunderskudd utenom olje og gass være lite.

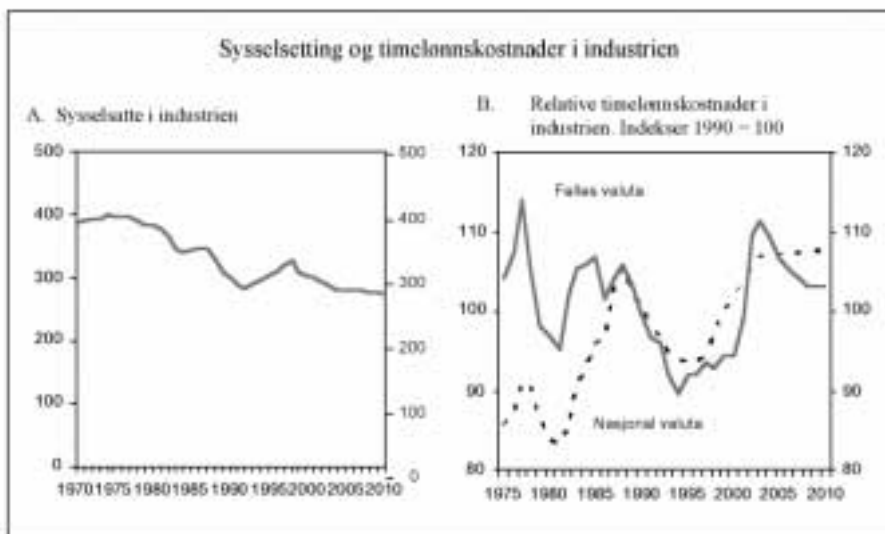
I tråd med dette viser våre beregninger at en balansert utvikling i norsk økonomi innebærer en moderat reduksjon i industriysselssettingen fremover, på 26 000 personer i perioden 2001 – 2010, se figur 2. Hovedparten av dette er en trendmessig nedgang, og bare en

Tema: Konkurransetsatt sektor og lønnsdannelse

Figur 1 Utviklingen i overskuddet på Statsbudsjettet og driftsregnskapet overfor utlandet, 1990 - 2050. Prosent av BNP

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet

Figur 2 Utviklingen i relative lønnskostnader og sysselsettingen

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet

mindre del skyldes økt bruk av oljepenger. Målt på årlig basis er reduksjonen om lag 1 pst., dvs. bare noe høyere enn den årlige reduksjonen på 0,8 pst. gjennom perioden 1970-2001.

Det er naturligvis stor usikkerhet knyttet til anslaget på en reduksjon på 26 000 sysselsatte. Anslaget bygger på de premisser som ligger i basisforløpet, først og fremst at lønnskostnadsveksten kommer betydelig ned (til 4,3 pst. per år i beregningene), og at kronen svekkes. Basisforløpet er dermed ikke

noen prognose, men gir heller et uttrykk for de næringsomstillinger som kan finne sted langs en balansert bane. Dersom forutsetningene for banen svikter, er det grunn til å regne med et mer negativt forløp. I tillegg vil strukturelle endringer, som f.eks. økt integrasjon mellom Øst- og Vest-Europa og lavere terskel for å flytte produksjon ut av landet, ikke være fanget opp av modellapparatet (som er estimert vha. historiske data). Dette innebærer en risiko for at reduksjonen i industriussel-

settingen blir større enn vi har anslått.

En viktig premis i basisforløpet er som nevnt at konkurranseevnen forbedres betydelig i forhold til dagens nivå, ved at kronen svekkes tilbake til det gjennomsnittlige nivået i 2001 (som med dagens forhold mellom de viktigste valutaene vil tilsvare 8,30 mot euro). Resepten for at dette skal skje er at lav lønnsvekst skal gi grunnlag for betydelig rentenedgang, som igjen fører til svekket kronkurs. Også her er det betydelig usikkerhet. Som påpekt i rapportens kapittel 5, viser internasjonale erfaringer at sentralbanken ikke kan styre valutakursen i et regime med flytende kurs. På den annen side er det også klart at dersom lønnsveksten kommer tilstrekkelig ned, uten at kronen svekkes, så vil inflasjonen bli lavere enn målsettingen om 2,5 pst. Dersom en slik situasjon skulle vare over lengre tid, ville det innebære at pengepolitikken systematisk bommet på sin inflasjonsmålsetting, noe som heller ikke virker sannsynlig som et vedvarende utfall. Samlet gir det derfor grunn til å tro at lav lønnsvekst over tid vil bidra til en betydelig kronesvekkelse, selv om en også må regne med betydelige svingninger på kort sikt.

En viktig forutsetning for at kronen skal svekkes er at Petroleumsfondet også i fremtiden plasseres i utlandet. Utvalget argumenterer for at dersom deler av Petroleumsfondet plasseres i Norge, vil dette øke etterspørselen etter norske kroner, og dermed bidra til å styrke kronen og svekke vår konkurranseevne. Videre sier utvalget at en fremtidig pensjonsreform må innrettes slik at oljeinntektene fortsatt plasseres i utenlandske fordringer, slik at en unngår utilsiktede og negative effekter på konkurranseevnen.

Utvalget har også gjennomført en rekke virkningsberegninger som belyser konsekvensene av å endre sentrale forutsetninger for beregningene, blant annet endret innfasing av oljepenger, økt arbeidstilbud, økt privat sparing, og økt produktivitet i offentlig sektor. Disse beregningene er gjennomført ved hjelp av to ulike modeller, MODAG og MSG, som bygger på ulike forutsetninger. I MODAG tas det hensyn til at økt samlet etterspørsel vil føre til økt samlet sysselsetting og redusert arbeidsledighet, noe som er rimelige an-

tagelser i en normal eller svak konjunktursituasjon. I MSG forutsettes det at produksjonsressursene på ethvert tidspunkt er fullt utnyttet, slik at endringer i samlet etterspørsel ikke påvirker samlet sysselsetting. Denne antagelsen er rimelig i en høykonjunktur.

I basisforløpet er innfasingen av oljeinntekter jevnt fordelt på skattelettelser og økt offentlig konsum, men i mandatet blir utvalget bedt om å se på virkningene av en annen fordeling. Dersom innfasingen av oljeinntekter brukes til økt offentlig konsum, blir sysselsettingen i industrien i følge våre anslag redusert med ytterligere 3 700 (MODAG) til 5000 (MSG) personer i forhold til basisforløpet. Dersom innfasingen brukes til reduserte skatter, blir reduksjonen i industrisysselsettingen mindre enn i basisforløpet, med hhv. 1 500 (MODAG) og 5000 (MSG) personer. Årsaken til forskjellen er at sammenlignet med skattelette gir økt offentlig konsum sterkere økning i innenlandsk etterspørsel og kostnadsnivå, bl.a. fordi det offentlige i større grad retter sin etterspørsel mot innenlandske produsenter enn det privat sektor gjør.

Enkelte kommentatorer har tolket dette resultatet dit hen at utvalget går inn for å bruke oljeinntektene til å redusere skattene, og ikke øke offentlig konsum. Dette er ikke riktig. Utvalget har ikke drøftet valget mellom skattelette og økt offentlig konsum, blant annet fordi dette valget lå utenfor vårt mandat. Etter mitt skjønn er dette valget først og fremst et politisk valg – hva ønsker en å bruke pengene til – og ikke et valg en kan gjøre på et rent faglig grunnlag.

Om behovet for tiltak for å styrke konkurransetsatt sektor og omstillingsevnen i norsk økonomi

I mandatet bes utvalget vurdere om det er behov for tiltak – og ikke hvilke til-

tak, og utvalget har derfor ikke gått detaljert inn på ulike politikkområder som er blitt belyst i en rekke tidligere offentlige utvalg. Utvalget peker på at de omstillinger som følger av innfasing av oljeinntektene i en balansert bane ikke er store i forhold til de omstillingene som næringslivet uansett må igjennom. Sammenlignet med empiriske studier som viser årlig tap og nyskaping av arbeidsplasser på 10 – 15 pst. er den årlige reduksjonen i industrisysselsettingen i basisforløpet på 1 pst. ikke stor.

Samtidig sier utvalget at dersom reduksjonen i sysselsettingen i konkurransetsatt sektor går for fort og blir for stor, slik at konkurransetsatt sektor må bygges opp igjen på et senere, vil dette kunne innebære betydelige ekstra kostnader og ubalanser for økonomien samlet sett. Dersom kompetansmiljøer i en bransje forsvinner, kan det være vanskelig å bygge opp bransjen senere, selv om rammebetingelsene ellers legges til rette for dette.

Utvalget konkluderer med at en bør satse på tiltak for å styrke konkurransetsatt sektor som ikke skaper uheldige vridninger mellom ulike bransjer og bedrifter. Det viktigste bidraget er som nevnt over at lønnsveksten kommer ned, slik at renten reduseres og dermed bidrar til at kronkursen svekkes. Videre advarer utvalget mot en systematisk sterkere økning i bruken av oljeinntekter enn det som følger av handlingsregelen, blant annet fordi dette kan forhindre videre lettelsener i pengepolitikken.

Avslutning

Som nevnt innledningsvis ble utvalget nedsatt på bakgrunn av at lønnsveksten gjennom flere år har vært for høy, noe som har bidratt til høy rente og sterk krone, slik at konkurransetsatt sektor har kommet i en meget vanskelig situasjon. Nå er utfordringen å reversere

dette, ved å få lønnsveksten ned, slik at renten senkes, kronen svekkes, og endelige at konkurransevnen forbedres. Det er imidlertid flere vanskelige punkter. Innen konkurransetsatt sektor bør insentivene til lønnsmoderasjon være mer enn sterke nok, men det kan være mer usikkert innen andre deler av arbeidslivet. Også utviklingen i kronkursen er usikker, selv om videre rentereduksjoner bør bidra til at kronen svekkes. Ikke minst er det usikkerhet knyttet til om utflyttingen av industrien nå går raskere enn det våre beregninger tilsier. Her er det lite empirisk erfaringsgrunnlag å bygge på, men skulle utflyttingen gå raskere blir det desto viktigere at konkurransevnen forbedres raskt.

Hva er verdien av en offentlig utredning som denne? For det første kan den bidra til økt kunnskap om viktige økonomiske forhold og sammenhenger i Norge. Belysningen av den geografiske variasjonen i lønnsforskjellen mellom privat og offentlig sektor er kanskje et slikt punkt. For det andre, og trolig viktigere, er at utredningen kan bidra til en felles virkelighetsforståelse, i og med at representanter for partene i arbeidslivet har deltatt i arbeidet, og dermed står bak drøftingen i rapporten. F.eks. bør vår drøfting av samspillet mellom lønnsdannelse og pengepolitikk – der vi peker på at for høy lønnsvekst vil bli møtt med økt rente - gjøre det vanskeligere for arbeidslivets parter å bruke høy rente som et argument for lønnsmessig kompensasjon. Forhåpentligvis vil økt forståelse øke sannsynligheten for gode løsninger blir valgt. Som nevnt over tyder internasjonale sammenligninger at koordinert lønnsfastsettelse er gunstig for arbeidsledigheten, og vår utredning tar sikte på å videreføre og styrke den koordinerte lønnsfastsettelsen.

■ ■ ■ ERLING HOLMØY:

Kommentarer til Holden(II)-utvalgets NOU 2003:13

For dem som forventet at Holden-utvalget skulle finne nye fikse patentløsninger på Norges problemer med konkurranseevnen, vil nok NOU 2003:13 være en skuffelse. Utvalget slår snarere fast at velkjente og velprøvde resonnementer og vurderinger fortsatt har størst gyldighet. Vurderingene er ikke mer generelle enn at utvalget klart velger side i flere kontroversielle spørsmål. Virkningene av handlingsregelen belyses med modellberegninger, men her burde utvalget ha valgt mer kvalifiserte alternativer som sammenligningsgrunnlag. Inflasjonsstyringen fremstår som en politikk som forsterker problemene for konkurranseutsatt sektor.

Innledning

Professor Steinar Holden har for andre gang på tre år ledet et offentlig utvalg som har levert en utredning som uttaler seg om viktige trekk ved den makroøkonomiske utviklingen i Norge og hvordan den økonomiske politikken kan forbedre utviklingen. NOU 2003:13 (heretter H-II) konsentrerer seg om forhold av særlig betydning for norske bedrifters internasjonale konkurranseevne, herunder lønnsdannelsen, penge- og finanspolitikken. På det prinsipielle plan

kommer ikke utvalget med store nyheter i forhold til det forrige Holden-utvalgets mer omfattende NOU 2000:21 (heretter H-I). I disse tider, der mangel på fiks nytning av mange fremstilles som en mangelsykdom, opplever jeg imidlertid utvalgets trofasthet mot vel gjennomtenkte samfunnsøkonomiske resonnementer som bortimot forfriskende. Her spiller det inn at utredningen også jevnt over er meget velskrevet. Det er også verd å merke seg at selv om utredningen byr på få overraskelser, er dette et uttrykk for at resonnementene og anbefalingene er robuste overfor endringer i det økonomiske klima. Da H-I ble utgitt i 2000, hadde ikke forverringen av konkurranseevnen overfor utlandet festnet seg som en trend. Tvert imot kunne man se tilbake på et tiår preget av mange positive økonomiske utviklingstrekk, også når det gjaldt Norges kostnadmessige konkurranseevne. H-II må ta utgangspunkt i at norske timelønnskostnader regnet i felles valuta har økt sterkere enn hos våre viktigste handelspartnere etter 1998. I løpet av 2001 og 2002 ble den kostnadmessige konkurranseevnen svekket med mer enn 15 prosent. Så fort gikk det å spise opp den gjeninnhenting av konkurranseevne som fant sted gjennom første del av 1990-tallet.

Det faller altså undertegnede lett å rose utvalget for en grundig gjennom-

gang av norsk økonomi utført på rask tid, og jeg slutter meg til utvalgets viktigste anbefalinger. Disse er oppsummert i Holdens artikkel i herværende nummer. Jeg vil begrense meg til å kommentere enkelte forhold der utredningen tar standpunkt i kontroversielle økonomiske saker, der den etterlater uavklarte spørsmål og ønsker om grundigere analyse og vurdering, samt mer presise konklusjoner og politikk anbefalinger.

Utvalgets meninger om noen kontroversielle spørsmål

Nedenfor trekker jeg frem noen debatttemaer hvor H-II tar et temmelig klart standpunkt. Dette er til dels debatter om relativt generelle spørsmål, men likevel ikke mer generelle enn at de preges av sterkt motstridende standpunkter. Det teller hva et så tungt og bredt utvalg som H-II mener i disse debattene.

Generelle virkemidler og næringsnøytralitet i politikken

I pkt. 11 i kap. 2 skrives det: «*Problemene konkurranseutsatt sektor nå opplever har først og fremst sammenheng med lønnsdannelsen og effekten av pengepolitikken på kronkursen. Det er her en må søke løsningene. Utvalget vil ikke anbefale tiltak som støtter enkeltbransjer og enkeltvirksomheter.*» Motargumentene mot selektive støttetiltak er velkjente: Informasjonen er vil være for dårlig og ulikt fordelt. Dårlig utvelgelse av prosjekter og et klima for lobbyvirksomhet og fordelingskamp blir resultatet i praksis. Jeg har selv ulike steder uttrykt støtte til denne vurderingen. Det sam-

Erling Holmøy er Forsker I ved Forskningsavdelingen i Statistisk sentralbyrå

me gjør Hagen, Heum, Haaland, Middelfart og Norman (2002). Til tross for stor grad av enighet om dette synet i det samfunnsøkonomiske fagmiljøet, later det motsatte synet til å ha økende gjennomslag i det politiske miljøet. Personlig tror jeg at stabiliseringspolitikken fremover må gi økt eksplisitt prioritet til utenriksøkonomisk balanse på lang sikt, dvs. til konkurranseevne, og at det da nok er vanskelig å unngå virkemidler som effektivt styrker de relativt få næringene som en spesialisert K-sektor vil bestå av i Norge. Det blir vanskelig å trekke grensen mellom en for selektiv plukking av vinnere og en kobling av brede sektorhensyn til makropolitikken. Dette problemet blir selvsagt større desto svakere sammenhengen er mellom lønnsnivået i K-sektor og faktisk lønnsvekst.

Bruken av oljepenger bør ikke forseres i forhold til handlingsregelen

I pkt. 12 i kap. 2 skrives det: «Utvalget vil advare sterkt mot å åpne opp for en systematisk sterkere økning i bruken av oljeinntekter enn det som følger av handlingsregelen. Det vil kunne føre til sterk krone og svekket konkurranseevne, og bidra til for rask nedbygging av konkurranseutsatt sektor. I tillegg vil det gjøre det vanskelig å møte økningen i pensjonsutgiftene i årene framover.» Dette samsvarer med den omtalen handlingsregelen er gitt i blant annet i Økonomisk utsyn fra Statistisk sentralbyrå over henholdsvis 2001 og 2002.¹ Det er vanskelig ikke å tolke H-II som en klar tale mot dem som nå vil bekjempe ledighetsutviklingen gjennom å «pøse på» med økte offentlige utgifter. Personlig er jeg på H-II's side i dette spørsmålet. Jeg ville imidlertid gjerne at utredningen hadde «utledet» et slikt syn fra en vurdering av styrken i ulike effekter på kort og lang sikt. Jeg synes ikke utvalgets modellberegninger av en mer ekspansiv finanspolitikk enn handlingsregelen, gir veldig sterke argumenter for dette synet.

Petroleumsfondet skal være plassert i utlandet

Utvalget understreker at en må stå fast på at Petroleumsfondet skal være plassert i utlandet, og at dette gjelder uav-

hengig av en framtidig pensjonsreform. H-II går her klart imot anbefalingene i Roland, Norman og Reve (2001). Hovedbegrunnelsen hos H-II er at en plassering i det norske markedet vil styrke kronekursen og dermed svekket konkurranseevnen. Personlig er jeg litt usikker på om dette argumentet fortjener stor vekt før jeg har sett troverdige tallanslag på denne effekten som viser at den kan konkurrere med andre mekanismer om å influere kronekursen. Jeg slutter meg likevel til utvalgets konklusjon, men legger større vekt på faren for lav avkastning av fondet, da satsinger på ulike deler av norsk næringsliv lett kan bli dominert av kortsiktig populistisk politikk.

Den planlagte bruken av oljeinntektene er blitt overdrevet i offentlig debatt

Handlingsregelen innebærer at bruken av oljeinntektene øker fra knapt 2 pst. av BNP for Fastlands-Norge i 2001 til knapt 4 pst. i 2010, målt ved det strukturelle, oljekorrigerede budsjettunderskuddet. Dette vurderes som en beskjeden økning (se blant annet kap. 3). Den planlagte bruken er også beskjeden sammenliknet med de fleste år på 1980- og 1990-tallet. Denne vurderingen er også uttrykt i flere foredrag av finansministeren i 2003, i Økonomisk utsyn over 2002 og i Revidert nasjonalbudsjett. Jeg deler denne vurderingen. Planting av det motsatte synet kan ha bidratt til å styrke kronen. Det ville vært klargjørende om utvalget hadde vært mer eksplisitte i presentasjonen av hva det motsatte synspunktet er basert på. En mistenkt i så måte er sentralbanksejers årstale i 2002. Slik det nå fremstår, er det så vidt vanskelig å forstå hvordan det går an å hevde det motsatte synspunktet, at man nesten kan lure på om utvalget yter det full rettferdighet.

Koordinert lønnsdannelse er ønskelig

Utvalget understreker i pkt. 9 i kap. 2 at koordinert lønnsdannelse er viktig for å disiplinere lønnsveksten, og at K-sektor fortsatt bør forhandle først. Videre understrekes «...betydningen av at alle grupper respekterer de rammer som det er enighet om i den koordinerte lønnsdannelsen. Dette gjelder særlig grupper som har en sterk markedsposisjon,

enten dette skyldes svak konkurranse på produktmarkedene eller fordeler knyttet til naturressurser, samt enkelte arbeidstakere med en spesiell posisjon eller kompetanse.» Dette utsagnet er beundringsverdig klart. Det er så klart at man kan lure på om hensynet til effektivitet i allokeringen av knappe ressurser er tatt med i vurderingen. Arbeidsmarkedet er heterogent der grupper med bl.a. ulike kompetanse utgjør imperfekte substitutter og delmarkeder. Selv om alternativet til en koordinert lønnsdannelse ikke er et frikonkurransemarked, kan det virke som om utvalget prioriterer makroeffektivitet i form av god konkurranseevne og høy samlet sysselsetting som klart viktigere enn den økte allokeringseffektivitet som trolig kan oppnås gjennom en mer fleksibel lønnsstruktur.

Nødvendig å styrke den geografiske fleksibiliteten i lønnsdannelsen

Utvalget skriver i pkt. 10, kap. 2: «Det er uheldig hvis manglende geografisk fleksibilitet i offentlig sektor bidrar til vansker med å holde på kvalifisert arbeidskraft i sentrale områder, samtidig som offentlig sektor får en lønnsledende posisjon i mindre sentrale områder og på den måten bidrar til å øke kostnadene for konkurranseutsatte virksomheter som ofte er lokalisert der.» Det er prisverdig at H-II tar opp denne problemstillingen.

Tolkning av mandatet

Utvalgets mandat har som premiss: «Utvalget skal ta utgangspunkt i retningslinjene for den økonomiske politikken som ble trukket opp i St.meld. nr. 29 (2000-2001), og som det er bred enighet om i Stortinget.» Den naturligste tolkningen av dette er at retningslinjene, dvs. handlingsregelen for finanspolitikken og inflasjonsstyring, er fredet fra en evalueringspreget diskusjon. Da virker det imidlertid inkonsistent at utvalget ifølge mandatet skal vurdere «...hvilke konsekvenser retningslinjene for finans- og pengepolitikken har for lønnsdannelsen» og

¹ Se kapitlet «Perspektiver» i Økonomiske analyser nr. 1 2002 og nr. 1 2003 fra Statistisk sentralbyrå.

«...hvordan rammebetingelsene for konkurranseutsatt sektor påvirkes av innretningen av den økte bruken av oljeinntekter over statsbudsjettet...». En god løsning av disse oppgavene krever en kontrafaktisk analyse der en sammenligner den sannsynlige utviklingen basert på handlingsregelen og inflasjonsstyring med den sannsynlige utviklingen under alternative finans- og pengepolitiske regimer. Eksempelvis kan en ikke mene noe om hvor stor «den økte bruken av oljeinntekter» er, uten en presis beskrivelse av det oljekorrigerede budsjettunderskuddet ved alternativ finanspolitikk. Bindingen i det siterte utgangspunktet for mandatet påfører utrederne et merkbart handicap i konsekvensanalysene av den rådende politikken. Virkningene av handlingsregelen er riktignok anslått ved hjelp av modellberegninger, men her er alternativene til handlingsregelen så å si ikke motivert og diskutert. Virkningene av pengepolitikken, omtales kun verbalt og i en generell form. Det gjøres intet forsøk på å gi tallanslag på hvordan utviklingen hypotetisk ville ha avveket fra den faktiske, under konkrete alternativer til inflasjonsmålet og den operasjonaliseringen Norges bank har gitt av dette. Dette er synd siden vurderingen er viktig og utvalget så kompetent. På den annen side: Retningslinjene bør få virke noen år før man skaper ytterligere usikkerhet ved å så tvil om den økonomiske politikken ligger fast. Denne innvendingen mot en evaluering av de nye retningslinjene allerede nå, etterlater imidlertid et spørsmålsteget ved hva regjeringen ønsket å oppnå med denne utredningen. Var oppnevningen en symbolhandling for å vise at man tok problemene i K-sektor på alvor?

Konsekvensene av handlingsregelen for finanspolitikken

Utvalgets alternativ til handlingsregelen er en forlengelse av tidligere trender for det strukturelle oljekorrigerede budsjettunderskuddet regnet som andel av BNP. Men dette kan ikke tolkes som en seriøs konkurrent til handlingsregelen. Selv om dette av mange tolkes som finanspolitikken *ex ante* handlingsregelen, var situasjonen da at det egentlig ikke eksisterte noen klar politikk som

sa når petroleumsformuen skulle brukes. Et slikt fravær av langsiktig plan for bruken av petroleumsformuen kunne uansett ikke videreføres uten alvorlig fare for en helt uansvarlig pengebruk. Blant de mer kvalifiserte konkurrenter til handlingsregelen har to vært diskutert lenge: a) En ren permanentinntektsregel, foreslått i bl.a. NOU 1988: 21 (Steigum-utvalget). Det ville gitt en fremskyndet bruk av petroleumsinntekter sammenlignet med handlingsregelen. b) En sterkere grad av fondsoppygging enn det handlingsregelen gir for å finansiere de fremtidige høye offentlige utgiftene som følger av eldrebølgen ved en videreføring av dagens pensjonssystem og ambisjonsnivå for offentlig tjenesteyting. Når utvalget gir handlingsregelen høy «score», kan det nå innvendes at konkurransen var meget svak. Dessverre kan en slik lett prøve virke mot sin hensikt; den kan forhindre at det skapes den ro og tillit til den spareplanen som nå er etablert for petroleumsinntektene, som er nødvendig for at den oppleves som en fast parameter i de rammebetingelsene norsk økonomi har å by bedrifter og personer.

Dette er ikke pirk. Utredningen av virkningen av handlingsregelen virker sterkt, bl.a. fordi den er kvantifisert ved hjelp av SSB-modellene MODAG og MSG. Tall er ofte de beste adjektiver. Sentralbanksjefens formulering om 60 000 færre industrisyssette i 2010 som følge av handlingsregelen, er et eksempel. Holden-II lanserer nye og langt mer beskjedne tall, tall som trolig kommer til å bli hyppig referert i den økonomiske debatten fremover. Men disse virkningene er en konsekvens av valget av sammenligningsgrunnlag.

I kap. 6.6 presenteres også virkningsberegninger av endringer i innfasingen av oljeinntektene i forhold til handlingsregelen. Det er viktig å understreke at beregningene er utført på bestemte versjoner av MODAG og MSG. Hvert av disse navnene representerer en familie av modellversjoner tilpasset ulike problemstillinger. Mange av resultatene kan i stor grad bestemmes gjennom små endringer i modellene, eksempelvis ved valget av hvilke variable som er henholdsvis eksogene eller endogene. Et par eksempler: MODAG-beregningene er gjennomført under forutsetning av at ar-

beidstilbudet er forutsatt uendret ved en sterkere innfasing av oljeinntekter frem til 2010. Hvorfor? I SSB's vanligste bruk av MODAG vil tilbudskurven få et betydelig positivt skift ved ekspansiv finanspolitikk fordi sjansene for å få jobb øker (discourage worker effekt). Da ville lønnspresset blitt svakere og fortrenningen av industrisyssette mindre. Videre er resultatene for lønnsvekst og industrisyssette kritisk avhengige av om modellene løses med årlige restriksjoner på driftsbalansen overfor utlandet. Det synes som om man i MSG-beregningene har svekket den løpende driftsbalansen overfor utlandet med et beløp tilsvarende økningen i det offentlige budsjettunderskuddet. Det innebærer at all fremadskuede atferd er forutsatt bort.

Generelt er begge modellene brukt på en slik måte at alle aktører i modellene reagerer på eksogene endringer som om de var permanente. Dette til tross for at de endringene det er snakk om i kap. 6.6 nødvendigvis må være forbigående; med en gitt petroleumsformue kan man ikke øke (senke) bruken av oljepenger i alle år. Jeg er overrasket over at ikke modellberegningene her i større grad tar sikte på å gi et bilde av at økt innfasing i frem til 2010 må innebære redusert bruk av oljepenger i etterfølgende år. Terminologien «økt (lavere) innfasing» kan bygge opp under misforståelser. Mer dekkende er begreper som *forsert* versus *utsatt* bruk av petroleumsformuen, da formuen ikke påvirkes av når den brukes.

Presentasjonen i kapittel 6.5 – 6.7 viser effektene av finanspolitiske endringer og privat spareatferd beregnet på både MODAG og MSG. Det er ikke lett å velge hvilket resultat som bør foretrekkes i et gitt år. Valget forenkles ikke av at det om virkningene i ett og samme år, 2010, skrives at MSG-resultatet viser de langsiktige og MODAG-resultatet de mellomlangsigte effektene. Disse modellene er laget for å belyse ulike fenomener, samtidig som de har den samme årlige tidsoppløsningen. Da har kritikere lett spill. Men dette er vanskelig stoff å formidle i en offentlig utredning, og utvalget har hatt kort tid på seg.

Når kvantitative modellberegninger er enkle å kritisere, skyldes det bl.a. at man med disse våger å si noe presist om

størrelsesordenen på en lang rekke effekter. Dette bør også føre til at kritikken mot resultatene blir konkret. Hvilke effekter er galt anslått, og hvilke anslag bør man i stedet feste mest lit til, gitt at det er *nå* man må uttale seg (dvs. at det ikke er en opsjon å gjemme seg bak forskersjablongen: «her trengs mer forskning»)? Personlig er jeg en entusiastisk tilhenger av analyser «med tall på». Selv om det er lett å peke på mangler eller alternativer til beregningene i kap. 6, representerer de likevel en meget viktig del av utredningen. Tall presser frem reaksjoner og dermed skjerpes normalt vurderingene. I mange økonomiske debatter – ikke minst debatten om konkurransevne og nedbemanning av K-sektor – har jeg savnet at man ikke i større grad gjør et seriøst forsøk på å undersøke de ulike effektene empiriske relevans på kort og lang sikt i norsk økonomi. Det betyr i praksis beregninger på empiriske modeller der en innarbeider mange av de effektene som er belyst, isolert og stilisert, i den teoretiske litteraturen. En selvsagt, men krevende, utfordring for slike modellanalyser er å tolke resultatene slik at man lærer noe om den empiriske relevansen av de ulike teoretiske mekanismene. En ren gjennomgang av den teoretiske litteraturen, slik utvalget gir av de realøkonomiske virkningene av valutakursvingninger i kap. 5.6, er viktig nok. Men alene gir den ingen veiledning om hvilke effekter som er de viktigste. Det er vanskelig å sette fingeren på konkrete feil i slike avsnitt, men sammenlignet med beregningene i kapittel 6 tar man også svært få sjanser i forhold til presisjonsnivå.

K-sektor i en balansert utviklingsbane

Utvalget har modellberegnet hvilken utvikling i industrisyssetningen som kreves for å realisere det som kalles en utvikling der det er langsiktig balanse i utenriksøkonomien. På usikkert grunnlag anslås en samlet reduksjon i industrisyssetningen på 26 000 personer i løpet av perioden 2001 til 2010. Det tilsvarende om lag en gjennomsnittlig nedgang på 1 prosent per år. Dette er en klart sterkere nedbemanning enn det som er beregnet i Holmøy, Heide og

Lerskau (2002). Men industriutviklingen er helt avhengig av hva slags spareforløp som legges inn i beregningene. Det skyldes at variasjoner i den nasjonale sparingen i hovedsak vil skje ved finansinvesteringer i utlandet, dvs. gjennom eksportoverskudd. I disse beregningene er det industrien som er svingdøren i forhold til å endre eksportoverskuddet. I Holmøy *et al.* (2002) har vi benyttet en fremadskuende MSG-versjon og presisert kravet til langsiktig balanse i utlandet som et krav om at nåverdien av importoverskuddet (over en så lang horisont at endringer i denne ikke spiller noen rolle) må være lik de initiale netto finansforordringene overfor utlandet. En nedbemanning i industrien som oppfyller dette kravet er om lag 0,5 prosent per år, gitt at denne prosentvise nedgangen skal være konstant. En slik bane ligger relativt nær en bane der eksportbedriftenes reallønnskostnader vokser med 2,7 prosent per år i gjennomsnitt. Våre beregninger viser at en slik balansert utvikling innebærer at vekstraten for privat konsum må falle etter hvert som eldrebølgen når oss etter 2015. Når H-II anslår nedbemanningen i industrien til om lag 1 prosent per år frem til 2010, indikerer våre beregninger at industrisyssetningen ikke kan fortsette å falle i dette tempoet i de følgende tiår. I tillegg til forskjeller i utviklingen i privat sparing kan forskjeller mellom beregningene skyldes at produktiviteveksten er antatt å være noe høyere i H-II enn i våre beregninger.

Det ville vært en fordel om H-II hadde vært enda mer eksplisitte når det gjelder beskrivelsen av hva som er kravet til langsiktig utenriksøkonomisk balanse i deres beregninger. Dette er et helt sentralt begrep i beregningskapitlet og dermed i utredningen. Trolig vil tallet 26 000 spille en viktig rolle i norsk økonomisk debatt fremover, jf. den betydningen man har tillagt sentralbanksjefens anslag fra 2002 på 60 000 færre industrisyssette i løpet av årene frem til 2010. Desto viktigere er det at vi vet hva tallet betyr.

Konsekvensene av inflasjonsstyring i pengepolitikken

Både inflasjonsstyring som prinsipp, og den operasjonaliseringen NB har

valgt, har vært kraftigere debatter og kritisert enn handlingsregelen. Det er derfor litt underlig at det på dette området ikke er presentert noen kvantitative modellberegninger som kan kaste lys over virkningene av hva denne politikken har bidratt til sammenlignet med alternativ pengepolitikk. Utvalget peker på at inflasjonsstyringen isolert sett bidrar til å forverre K-sektors konkurransevne dersom lønnsveksten er for høy i forhold til det som gir en balansert utenriksøkonomi i et langsiktig perspektiv. Og etter min vurdering, og utvalget virker enig, er det et hovedproblem at den som regel er det. Men utvalget går ganske langt i å kritisere pengepolitikken. I pkt. 7 i kap. 2 leser vi bl.a.: «*Samtidig vil utvalget understreke at pengepolitikken må ta hensyn til at vedvarende store utslag i valutakursen kan innebære betydelige og langvarige realøkonomiske kostnader for konkurranseutsatt sektor; og etter hvert også for økonomien som helhet. Videre må den pengepolitiske respons ses i lys av at lønnsveksten i økonomien fremkommer som et resultat av et samspill av en rekke ulike faktorer; og vil variere fra år til år.*» Dette kan vanskelig leses som noe annet enn at utvalget klart kritiserer Norges bank for ikke å ha tatt tilstrekkelig hensyn til formuleringene om stabilisering av kronekurs, syssetning og produksjon i den pengepolitiske forskriften.

Med de klare påpekningene utvalget gir av hvordan pengepolitikken faktisk har bidratt klart til å forsterke konkurransevneproblemer, virker det litt inkonsekvent at det viker tilbake for å felle en definitiv «dom». I stedet mener utvalget at problemene som følger av inflasjonsstyringen «... *understreker hvor viktig det er at lønnsveksten ikke kommer ut av kurs... Dersom lønnsveksten kommer ut av kurs, og pengepolitikken strammes inn, vil arbeidsledigheten raskt stige, først i konkurranseutsatt sektor og deretter i resten av arbeidslivet.*» Den interne logikken i dette resonnementet er grei. Men det fremstår for meg som en av flere måter å beskrive svakheten ved dagens politikk på, gitt at konkurransevnen er et høyt prioritert mål. Det er fjernt fra stabiliseringspolitikken grunnleggende idé at skadevirkningene av å gjøre feil skal blåses opp så kraftig at ingen skal

Tema: Konkurransetsatt sektor og lønnsdannelse

våge å begå dem. De fleste av oss tenker vel heller omtrent slik: Hvis vi ønsker at folk skal holde seg unna kanten av stupet, setter vi opp et gjerde - ikke snubletråder. Det aner meg at bindingen knyttet til hva som har vært utgangspunktet for mandatet har medvirket til forsiktig ordvalg. Men det bringer oss tilbake til spørsmålet: Hvis tiden ikke

var moden for en definitiv evaluering, hva ønsket man egentlig å få ut av en konsekvensutredning som denne?

Referanser:

Hagen, K.P., P. Heum, Jan I. Haaland, Karen H. Middelfart Knarvik, V.D. Norman (2002): «Globalisering, næringslokalisering og økonomisk politikk», Fagbokforlaget.

Holmøy, E., K. Heide og L. Lerskau (2002): «Norsk konkurranseutsatt sektor i et langsiktig perspektiv: Hvor mye trenger vi, og hvor mye får vi?» Rapport fra Statistisk sentralbyrå 2002/29.

Roland, K., V. Norman og T. Reve (red.) (2001): Rikdommens problem, Universitetsforlaget.

→ Forts. fra side 35

sikt. Det burde være ganske klart i det norske tilfellet at konkurranseutsatt sektor er mer kapitalintensiv. Faktisk kan vi hevde at dette bør være et rimelig generelt fenomen fordi konkurranseutsatt sektor domineres av vareproduksjon og skjermet sektor av tjenesteproduksjon.

I Cobb-Douglas-tilfellet er som kjent denne kostnadsandelen lik produktfunksjonens elastisitet for variable faktorer, det vil si α og β for henholdsvis konkurranseutsatt og skjermet sektor. Når $\alpha < \beta$, er derfor konkurranseutsatt sektor mer kapitalintensiv og har raskere avtakende utbytte. Da er selvfølgelig også $1/\alpha > 1/\beta$, slik at konsumentreal lønna stiger.

Fra (5) ser vi at konsumentreal lønna også kan stige selv om skjermet sektor har raskere avtakende skalautbytte dersom utenlandsformuen er stor nok. Dette resultatet har imidlertid neppe særlig praktisk betydning.

4. Konklusjon

Fysisk produktivitetsutvikling er ikke den eneste faktoren som kan påvirke reallønnsveksten i likevekt. Når etterspørselen endrer seg, kan også grenseproduktets økonomiske verdi endre seg fordi produktet som arbeidskraften framstiller, blir mer etterspurt. Dette er det som skjer når et land plutselig blir rikere, for eksempel på grunn av olje. I overgangsperioden mens økonomien tilpasser seg den økte rikdommen, vil det derfor være rom for en høyere reallønnsvekst enn det den fysiske produktivitetsveksten tilsier. I en monetær økonomi vil det da, i den samme overgangsperioden, være rom for en høyere nominell lønnsvekst enn inflasjonsmålet pluss produktivitetsveksten. I den forstand er Norges Banks krav til $4\frac{1}{2}\%$ lønnsvekst for stramt.

Reallokering mellom konkurranseutsatt og skjermet sektor er nøkkelmekanismen bak dette resultatet. Det gjelder imidlertid ikke ved reallokerings generelt, men når noen produksjonsfaktorer ikke er fast installert og ikke kan følge med på flyttelasset på kort eller mellomlang sikt. Da gjelder ikke faktorprisutjæmningsteoremet, slik at internasjonal handel ikke påtvinger samme reallønnsutvikling (bortsett fra landsspesifikk produktivitetsutvikling) i innland som i utland.

Resultatet krever i utgangspunktet at konkurranseutsatt sektor skal ha raskere avtakende skalautbytte enn skjermet sektor. Denne betingelsen er imidlertid empirisk plausibel fordi konkurranseutsatt sektor domineres av kapitalintensiv vareproduksjon og skjermet sektor av arbeidsintensiv tjenesteproduksjon.

Selvfølgelig gjelder resultatene bare i overgangsfasen mens økonomien tilpasser seg formuesøkningen. Over tid er det bare produktivetsforbedringer som kan ventes å heve real lønna i likevekt.

Vedlegg:

Fra likning (4) finner vi

$$\frac{dp}{dz} = -\frac{1}{u_x} \left(pu_{xx} - 2u_{xy} + \frac{1}{p} u_{yy} \right) + \frac{u_{xy} - pu_{xx}}{u_x}$$

Anta homotetiske preferanser. Uten tap av generalitet kan vi da anta at nyttefunksjonen u er homogen av grad 1. Videre definerer vi θ som budsjettandelen for skjermede varer. Da ser vi at

$$pu_{xx} - 2u_{xy} + \frac{1}{p} u_{yy} = -\frac{u_{xy}}{\theta(1-\theta)}, \quad u_{xy} - pu_{xx} = \frac{1}{1-\theta} u_{xy}$$

Definer σ som substitusjonselastisiteten i konsument. Med nyttefunksjonen homogen av grad 1 har vi da som kjent

$$u_{xy} = \frac{u_x u_y}{u\sigma}$$

Homogeniteten impliserer også at

$$(x+z)u_x + u_y y = u,$$

slik at

$$u_y / u = p/v, \text{ der } v \equiv x+z+py.$$

Dermed har vi mellomresultatet

$$(A1) \quad \frac{dp}{dz} = \frac{pw}{\theta(1-\theta)v\sigma} \frac{dn}{dz} + \frac{p}{(1-\theta)v\sigma}$$

Tilsvarende differensiering av likning (3) gir

$$\frac{dp}{dz} = \frac{pw}{\theta(1-\theta)v\sigma} \frac{dn}{dz} + \frac{p}{(1-\theta)v\sigma}$$

Merk nå at

$$\frac{1}{n} = \frac{w}{v} \frac{v}{x+z} \frac{x+z}{x} \frac{x}{wn} = \frac{w(1+z/x)}{v(1-\theta)\alpha}, \quad \frac{1}{\bar{n}-n} = \frac{w}{v} \frac{1}{\theta\beta},$$

slik at

$$(A2) \quad \frac{d \ln p}{dz} = -\frac{w/v}{\theta(1-\theta)} [\theta(1/\alpha-1) + (1-\theta)(1/\beta-1) + \theta(1/\alpha-1)z/x] \frac{dn}{dz}$$

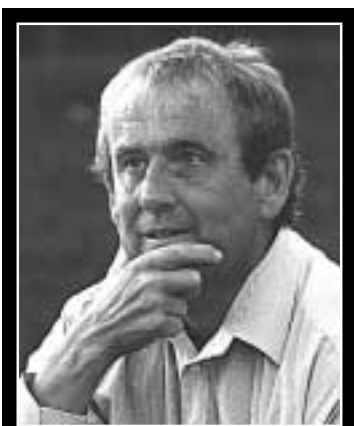
→ Forts. side 6

■ ■ ■ TORE JØRGEN HANISCH*:

Positivism og naturvitenskapelige analogier i samfunnsøkonomien

Analogi kommer fra det greske «ana logon» og blir oversatt med noe sånt som «according to ratio» på engelsk. I biologien brukes ordet om likhet i funksjon, overfladisk likhet i struktur og forskjellig opprinnelse. Et mye brukt eksempel er vingene på insekter, fugler og fly. Med den naturvitenskapelige analogi skal vi her mene bruken av forbilder fra fysikk, kjemi etc. i samfunnsfagene, og fremfor alt i økonomien. I følge det naturvitenskapelige ideal består vitenskap i å påvise faste kvantitative sammenhenger eller *lover*. Dette utgjør etter min mening kjernen i det store forskningsprogrammet som kalles for positivismen. Problemet er at det ikke finnes slike *lover* i samfunnsvitenskapene, ikke noen som med særlig presisjon kan brukes til å predikere. Jeg skal her gi noen eksempler på hvordan fire ledende økonomer i perioden 1930-1980 hver på sin måte ble påvirket av positivismen og hvilke konsekvenser dette fikk.

«Scarcely a writer on economics omits to make some comparison between economics and mechanics. One speaks of a 'rough correspondence' between the play of «economic forces» and mechanic equilibrium.... In fact the economist borrows much of his vocabulary from mechanics. Instances are: equilibrium, stability, elasticity, expansion, inflation, contraction, flow, force....» [Fisher, 1892]

Tore Jørgen Hanisch er professor ved Institutt for økonomi, Høyskolen i Agder

«My impression is that the best and the brightest of the profession proceeds as if economics is the physics of society... If the project of turning economics into a hard science could succeed, then it would surely be worth doing.» [Solow, 1985]

«My impression is that the best and the brightest of the profession proceeds as if economics is the physics of society... If the project of turning economics into a hard science could succeed, then it would surely be worth doing.» [Solow, 1985]

1. Innledning: Gjennombruddet for positivismen

Det er vanlig å skille mellom den sosiologiske positivismen innført av filosofen Auguste Comte omkring 1830, og den logiske positivismen som ble utviklet av en gruppe filosofer og vitenskapsmenn i Wien i mellomkrigstiden, blant dem Moritz Schlick og Rudolp Carnap. Vi skal her konsentrere oss om logisk-positivismen. Denne vitenskapsteoretiske retning ble fra første stund underlagt kritikk både fra innsiden og utsiden. Som følge av dette endret bevegelsen karakter underveis, og fra ca. 1935 ble den omdøpt til den logisk empirismen. Som en konsekvens av kritikken fra Karl Popper gikk man f. eks. over fra verifikasjon til falsifikasjon som kriterium for vitenskap. Det ble presisert at teorier med pretensjoner om generell gyldighet ikke kan verifiseres siden ett eneste moteksempel i prinsippet er nok for å falsifisere dem. I stedet ble det formulert et krav om at en teori i det minste under ideelle forhold skulle kunne falsifiseres for å kunne kalles vitenskapelig.

Et viktig trekk ved logisk-positivismen var at den gjorde fysikkens observasjonsspråk til *det vitenskapelige språk*. At vitenskap skulle være basert på observasjon, var nærmest en selvfølge, men fra nå av skulle bare observasjon i fysisk forstand kunne godtas. Følgen var at tidligere anerkjente metoder som introspeksjon og selvrefleksjon ble ekskludert fra vitenskapen. Introspektive begreper som tanker og følelser ble utelukket, og behaviorismens tid var kommet. Målet med den økonomiske vitenskapen – målet med all vitenskap overhode - ble å oppdage sikre, eller mest mulig pålitelige *generelle* sammenhenger, det vil si *lover* i betydningen naturlover. De skulle fortrinnsvis formuleres i kvantitative termer. Mer generelt tok man i bruk matematikk og formallogikk i slutningsmønsteret for å sikre presisjon og pålitelighet.

I perioden 1935-1970 ble svært mange økonomer positivister i betydningen falsifikasjonister. De legitimerte i stor grad sin vitenskap ved det empiriske testbarhetskriteriet, men fulgte det sjelden helt opp i praksis. «*Modern economists frequently preach falsificationism*», skriver Marc Blaug, «*but they rarely practise it.*» [Blaug 1992 (1982),

* Flere økonomer og historikere har lest manuskriptet og kommet med nyttige råd. En særlig takk til Bjørn Quiller, Karl Robertsen, Bjørn Ivar Davidsen og Leo Grünfeld

Introduction.] Han beklager dette og anbefaler økonomene å anstrenge seg mer. Det ser ikke ut som denne anbefalingen har fått særlig stor gjennomslagskraft, og som vi skal se er det gode grunner for dette. En av grunnene kan være at kritikken mot positivismen etter hvert har gjort et visst inntrykk, også blant økonomer. Fortsatt er imidlertid forestillingen om økonomi som en såkalt *hard* vitenskap avgjort tilstede: «*Over the past half century*», skriver Edmond Malinvaud, «*economics has come closer to the hard sciences, for fundamental reasons that will not disappear. This is why the rapprochement that has taken place is irreversible, there is no point in waiting for economics to move away from the hard sciences.*» [Malinvaud 1997, s 1.]

Han understreker imidlertid at det fortsatt er en viss distanse mellom økonomifaget og de harde naturvitenskaper, og han tror ikke den helt kommer til å forsvinne. En viktig forskjell, skriver han, er at det aldri gjøres egentlige oppdagelser i samfunnsøkonomien. I naturvitenskapene har oppdagelsen av nye fysiske og biologiske fenomener, nye partikler eller nye prinsipper for medisinsk behandling, vært premissidentifiserbare begivenheter. De har representert avgjørende og varige gjennombrudd i vitenskapelig erkjennelse og har sjelden blitt utsatt for senere tvil. I økonomifaget derimot, «*there was almost always antecedents, so that each advance was the result of a slower and more progressive evolution*». Vi kan identifisere viktige skritt i denne utviklingen snarere enn egentlige oppdagelser. Vellykket økonomisk forskning kan sjelden eller aldri gjøre krav på å ha oppdaget virkelig nye fakta som umiddelbart blir akseptert. [Malinvaud 1998, s 3]

2. Falsifikasjonisme versus instrumentalisme – Samuelson mot Friedman

Paul A. Samuelson er etter Keynes en av de mest innflytelsesrike økonomer i det 20. århundre. Han foretok en systematisk opprydning i faget og satte standarder som mange siden har forsøkt å følge. I 1970 ble han tildelt den andre nobelprisen i økonomi etter at Ragnar Frisch og Jan Tinbergen hadde delt den første. Samuelson var tidlig preget av positivismens idealer. Det vises klart nok i hans første artikkel i *Economica* fra februar 1938 der han lanserte teorien om «revealed preference» eller avslørte preferanser. Det vises ikke mindre klart i hans doktoravhandling, *Foundations of Economic Analysis*, som ble fullført i 1939, men først publisert i 1947. Han benyttet seg i høy grad av matematikk, og hans vitenskapelige forbilder er nesten alltid fra fysikken. Han avviser introspeksjon, hedonisme, utilitarisme etc., og slutter seg til behaviorismen. Som en naturlig konsekvens utviklet han teorien om utviste preferanser [Samuelson, 1938] og stilte som krav at økonomiske teorier skulle være operasjonelt meningsfulle: «*By a meaningful theorem I mean simply a hypotheses about empirical data which conceivably could be refuted, if only under ideal conditions.*» [Samuelson, P.A., 1970 (1947), Introduction.]

Ved begrepet operasjonelt meningsfullt teorem knyttes forbindelsen til Carnap, og ved å legge hovedvekt på falsifikasjon indikeres påvirkningen fra Popper. En hovedmålset-

ning med *Foundations* var nettopp å identifisere ulike kilder til meningsfulle teoremer. Endelig viste Samuelson klare positivistiske trekk ved å oppheve eller snarere avskaffe skillet mellom beskrivelse og forklaring i vitenskapen. En såkalt *forklaring*, blir det slått fast, er normalt bare en beskrivelse med mer generelt innhold. «*After Newton had described <how>, he did not waste his time on the fruitless <-why->.*» [Samuelson, P.A., 1964.] Før positivismens gjennombrudd var det en vanlig oppfatning at kraften var årsaken til akselerasjonen. Denne typen forklaringer ble nå avvist som metafysiske.¹

I innledningsartikkelen til *Essays in positive Economics* fra 1953 kom Milton Friedman med en programmerklæring som skulle få meget stor oppmerksomhet: «*The ultimate goal of a positive science is the development of a theory or hypothesis that yields valid and meaningful (not truistic) predictions about phenomena not observed. ...The only relevant test of the validity of a hypothesis is comparison of its predictions with experience*» [Friedman 1953, s 7f.]. Dette lyder unektelig som positivisme, men viser seg ved nærmere ettersyn snarere å være instrumentalisme. Friedman sier nemlig at det ikke er så viktig om forutsetningene for en teori er realistiske, ja at det snarere er en fordel at de ikke er det. Det avgjørende er om prediksjonene stemmer med observasjonene.

Dette kan høres rimelig enkelt ut i teorien, men Friedman medgir at det i praksis kan være svært vanskelig å skaffe relevante data. Problemet har forledet enkelte til å søke etter andre og mer direkte måter for testing av teorien. Går det f eks ikke an å undersøke forutsetningen om profittmaksimering direkte ved intervjuundersøkelser? Men dette er etter Friedmans mening en fundamental misforståelse. I den grad en teori kan sies å ha «antagelser», og i den grad realismen av disse kan vurderes uavhengig av prediksjonene, er betydningen nærmest den motsatte av det som gjerne sies. Det viser nemlig at virkelig betydningsfulle hypoteser «*will be found to be have <assumptions> that are wildly inaccurate descriptions of reality, and, in general, the more significant the theory, the more unrealistic the assumptions (in this sense).*» Grunnen er enkel. En hypotese er viktig hvis den forklarer mye ved lite, hvis den abstraherer de vesentlige elementer fra den vrimmel av detaljerte forhold som omgir de begivenheter vi søker å forklare, og samtidig tillater gyldige prediksjoner. «*To be important therefore a hypothesis must be descriptively false in its assumptions*» [Friedman 1953, s 14].

Det relevante spørsmål er altså ikke om antagelsene i en teori er realistiske, for det er de egentlig aldri, men om de er tilstrekkelig gode som approksimasjoner for det aktuelle formål, og testen på dette er om teorien gir «*sufficiently accurate predictions.*» Spørsmålet om forutsetningene for teorien er stemmer overens med virkeligheten er altså stort sett irrelevant. Ja, det er altså nærmest et fortrinn om antagelsene er «*wildly inaccurate.*»

Ikke alle kunne være med på denne ferd, og en av dem som protesterte var Paul A. Samuelson. Det hele utviklet seg til en lengre strid om den såkalte F-tvisten der ganske mange fant

¹ Se senere avsnitt om Ragnar Frisch og positivismen.

det opportunt å delta.² I selve utgangspunktet var imidlertid Samuelson enig med Friedman: «*When a writer on positive economics says that their hypotheses or theories should be judged on their «consequences» or their ability to describe well and organize empirical observations – he is saying something valuable.*» Verdifullt, men egentlig ikke nytt. Pragmatister hadde lenge insistert på at en teoris verdi skal vurderes ut fra konsekvensene. Heinrich Hertz sa at en tro på Maxwells lysteori «*meant nothing more and nothing less than that the observable measurements agreed with the partial differential equations of Maxwell.*» [Samuelson 1955]³

Problemet var at Friedman hadde gått adskillig lenger enn dette og sagt at realismen i teoriens forutsetninger «*is quite irrelevant to its validity or worth.*» [Samuelson, samme sted.] Dette kunne ikke Samuelson være med på. Han oppfattet kort sagt teorien som identisk med forutsetningene, og forutsetningene eller antagelsene som en undermengde av konsekvensene. Hvis noen av forutsetningene på en eller annen måte kunne vises å være gale, ville teorien i prinsippet være falsifisert. Samuelson mente egentlig at dette var elementært, men det viste seg at det var ganske mange som var uenige med ham.

3. Machlup støttet Friedman

En av dem som gikk sterkest ut mot Samuelson var Fritz Machlup. Han sa at teorien per definisjon var mye videre enn de deduserte konsekvensene. Hvis konsekvensene skulle implisere teorien på samme måte som teorien impliserte konsekvensene, «*that theory would be nothing but another form of the empirical evidence (named «consequence») and could never «explain» the observed empirical facts.*» [Machlup, 1964]⁴

Dersom standpunktet hans skulle tas på alvor, ville det bety slutten på vitenskapelige teorier i den form vi kjenner dem. Dette måtte ses i sammenheng med at Samuelson ifølge Machlup tok grunnleggende feil på et annet viktig punkt, nemlig når han trodde at konsekvensene kunne deduseres fra teorien: «*We never deduce a consequence from a theory alone.*» Vi kombinerer teorien med antagelser om endringer i ytre forhold og konkluderer på dette grunnlag. Dermed mente Machlup å ha vist at Samuelson som vitenskapsteoretiker ikke var noe særlig tuss.

Samtidig påstod han at Samuelson gjorde noe helt annet i sin vitenskapelige praksis. Som eksempel brukte han Samuelsons berømte teori om faktorprisutjevning mellom to land. Denne bygger på høyst idealiserte forutsetninger som f.eks. at det ikke finnes handelshindringer eller transportkostnader, og dessuten at det er fullkommen konkurranse, med andre ord klart urealistiske forutsetninger. Like fullt utleder Samuelson en rekke interessante konsekvenser som stemmer riktig bra med det vi kan observere. Machlup hadde ingenting i mot dette, snare tvert imot, men dermed hadde han vist det som skulle bevises. Konklusjonen var at Samuelson, en av tidens mest briljante teoretikere, produserte sine beste arbeider på grunnlag av urealistiske forutsetninger. [Samme sted]

En slik utfordring kunne rimeligvis ikke Samuelson unnlate å svare på. «*The art of jujitsu*», skriver han, er å rette

motstanderens styrke mot ham selv. Han var full av beundring for Machlups evne til å utnytte denne edle kunst, men så likevel ingen grunn til å endre standpunkt. Vitenskapen måtte nødvendigvis akseptere visse approksimasjoner, men han betraktet det likevel som «*a monstrous perversion of science to claim that a theory is all the better for its shortcomings; and I notice that in the luckier exact sciences no one dreams of making such a claim.*» [Samuelson, 1964]⁵

Ifølge Machlup var en teori per definisjon langt videre enn de deduserte konsekvenser. Dette kunne ikke Samuelson på noen måte godta: «*By whose definition? Machlup's? God's? Webster's? Well not by mine.*» Han avviste altså påstanden som urimelig og grep så fatt i Machlups påstand om at teorien ikke bare skulle predikere, men at den også forklarer fenomenene: «*Scientists never «explain» any behavior by theory or any other hook.*» Alle såkalte forklaringer viser seg ved nærmere undersøkelse å være alternative beskrivelser, muligens mer nyttige og med større empirisk innhold. [Samme sted.]

Samuelson viste dette ved eksempler fra fysikken. Keplers lover ga en bedre beskrivelse av planetbanene enn de greske episykler, men ingen forklaring. Newtons lover ga en like presis beskrivelse av planetbanene som Keplers teori og var bedre i den forstand at den hadde et langt større anvendelsesområde. Men etter at Newton hadde «*described «how», he did not waste his time on the fruitless question «why».*» [Samme sted, s 762.]

Det er fullt mulig å være uenig i dette. Før positivismens tid var det vanlig å mene at kraften forklarte akselerasjonen, noe som fortsatt gir god mening. Samuelson avviste på denne måten det tradisjonelle skillet mellom beskrivelse og forklaring slik de tidlige positivistene gjerne gjorde. Fra omkring 1950 ble det imidlertid gjeninnført av logisk-empirister som Carl Hempel, men med et noe annet innhold. Ifølge Hempel er en forklaring i vitenskapelig forstand å tilbakeføre et konkret fenomen til en mer generell sammenheng eller lov, en såkalt *Covering Law*. [Hempel 1952.] I denne forstand gir Keplers lover en forklaring på planetbanene, og Newtons lover gir igjen en forklaring på Keplers lover, selv uten å operere med *animistiske* eller *metafysiske* krefter.

Bruce Caldwell ble på denne bakgrunn sterkt indignert over Samuelsons skråsikre holdning, og sa at han hadde «*blundered his way into defending a descriptivist view of the nature of scientific explanation.*» Mens Samuelson tydeligvis visste hva han gjorde når han avviste en søken etter «*ultimate explanations*» som metafysisk, så var det like klart at han manglet kunnskap om den betydning som logisk

² Den som glimret ved sitt fravær i debatten var Friedman selv. Han svarte aldri sine kritikere.

³ Samuelson, P.A. «Comment on Ernest Nagel's «Assumptions in Economic theory», *The Quarterly Journal of Economics*, May 1955. Sitert fra *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, Volume II, 1965, s 1773.

⁴ Machlup, Fritz, «Professor Samuelson on Theory and Realism», *American Economic Review*, September 1964, Gjengitt fra Samuelson, *The Collected Scientific Papers*, bind III, 1972, s 758.

⁵ Samuelson, «Theory and Realism: A Reply», *American Economic Review*, September 1964. Gjengitt fra *The Collected Scientific Papers*, bind III, 1972 s 761.

empiristene siden 1940-tallet hadde tillagt forklaringer i vitenskapen. [Caldwell, 1994 (1982), s 194.]

Caldwell har utvilsomt rett i at Samuelson ikke var godt oppdatert når det gjelder Hempel og en del andre logisk-empirister, og han kunne kanskje vært noe mer beskjeden i den anledning. Men når det gjelder spørsmålet om beskrivelse versus forklaring, mener jeg simpelthen at Samuelson bruker en annen terminologi enn Hempel, en terminologi som må være helt legitim. Jeg er dessuten enig med Samuelson i det følgende: Når positivistene avviser den grunnleggende forestillingen om at *krefter* av et eller annet slag (mekaniske, elektriske, psykiske etc.), kan være *effektiv årsak*, er det ikke så veldig mye av forklaringsaspektet tilbake.

4. Bruken av økonomiske metoder – En stor skuffelse?

Både Frisch, Hutcheson, Tinbergen, Samuelson og Friedman understreket likheten mellom økonomi på den ene siden og de fysiske vitenskaper på den andre. De mente stort sett at utviklingen av økonomiske metoder ville forsterke likhetene og gi helt nye muligheter for å identifisere økonomiske sammenhenger eller *lover*. I tilbakeblikk formulerte Samuelson dette på følgende måte: «*Let me make a confession. Back when I was twenty I could perceive the great progress that was made in econometric methods. Even without foreseeing the onset of the computer age, with the cheapening of calculations, I expected that new econometrics would enable us to narrow down the uncertainties of our economic theories. We would be able to test and reject false theories. We would be able to infer good theories. My confession is that this expectation has not worked out. From several thousand of monthly and quarterly time series, which cover the last few decades or even centuries, it has turned out not to be possible to arrive at a close approximation to indisputable truth.*» [Samuelson, *The Collected Scientific Papers*, bind V, s 793.]

Utviklingen hadde altså i dette perspektiv vist seg å være en stor skuffelse. En mulig forklaring kunne være at det i økonomifaget ikke finnes noen faste sammenhenger av «*indisputable truth*». Interessant nok hadde økonomer som Keynes og Hayek påpekt dette over 40 år tidligere. I sin anmeldelse av Tinbergens *Statistical Testing of Business-Cycle Theories*, hadde Keynes kommet med klare advarsler mot å kopiere fysikken og mot å behandle parametrene i ligningene som naturgitte konstanter.⁶ I ett brev til sin venn og kollega Roy Harrod uttrykte han dette enda klarere:

«*The pseudo analogy with the physical sciences leads directly counter to the habit of mind which it is most important for an economist proper to acquire. I also want to emphasise strongly the point about economics being a moral science. I mentioned before that it deals with introspection and with values. I might have added that it deals with motives, expectations psychological uncertainties. One has to be constantly on guard against treating the material as constant and homogenous. It is as though the fall of the apple to the ground depended on the apple's motives, on whether it is worth falling to the ground, and whether the ground wanted the apple to fall, and on mistaken calculations on the part of the apple as to how far it was from the centre of the earth.*»⁷

Tendensen til kopiering fra naturvitenskapene, en såkalt «*pseudoanalogi*», dømte Hayek for scientisme. I en artikkel fra 1942 kom han med følgende definisjon: «*Scientism is the imitation of the methods of the natural science in social science.*» Den blir karakterisert som en mekanisk og ukritisk anvendelse av tankemønstre fra et annet område. [Hayek, 1942, s. 269.]

Denne kritikken mot nyere økonomisk vitenskap fra etablerte autoriteter som Hayek og Keynes, grep den unge Trygve Haavelmo fatt i sitt banebrytende verk, *The Probability Approach to Econometrics*, som var av særskilt betydning for utviklingen av den økonomiske disiplin. Han kritiserte herunder påstanden om at det ikke finnes naturlover i samfunnsvitenskapene: «*Og frasen 'I naturvitenskapene har vi stabile lover' betyr verken mer eller mindre enn følgende: Naturvitenskapene har valgt en meget fruktbar fremgangsmåte for å se på den fysiske virkeligheten. Så en frase som 'I det økonomiske liv er det ingen stabile lover', er ikke bare for pessimistisk, den synes også meningsløs. Den kan i alle fall ikke testes.*» [Haavelmo, 1944]⁸

Spørsmålet om å finne stabile lover syntes altså ifølge Haavelmo å være et spørsmål om å velge en tilstrekkelig fruktbar fremgangsmåte. Eller som Frisch hadde sagt noen år tidligere, et spørsmål om et «*vellykket parametervalg*». [Frisch, 1926]. Nå skulle det vise seg at dette spørsmålet var noe vanskeligere å løse enn Haavelmo hadde tenkt seg. Hans bekymringer i så måte kom meget klart til uttrykk i hans «*Presidential Address*» til 25 års jubileet for *Econometrica* i 1957. Haavelmo understreket her at de økonomiske metodene var blitt sterkt forbedret i denne perioden, og dette hadde utvilsomt virket positivt for utviklingen av økonomisk teori. Det var imidlertid ett problem som syntes stadig mer påtrengende desto mer man forsket:

«*The concrete results of our efforts at quantitative measurements often seems to get worse the more refinements of tools and logical stringency we call into play!... The more stringent methods we have been striving to develop, have actually opened our eyes to recognise a plain fact... that the «laws» of economics are not very accurate in the sense of a close fit, and that we have been living in a dream world of large, but somewhat superficial or spurious correlations.*» [Haavelmo, 1958, s. 355.]

Haavelmo hadde ikke oppgitt håpet om å finne faste kvantitative sammenhenger eller lover i økonomien. Problemet var ikke primært den økonomiske tilnærmingen,

⁶ Keynes, J.M., *Economic Journal* 1939, her sitert fra D.E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, London 1992, s. 620.

⁷ Keynes, J.M., brev til Roy Harrod 16. juli 1938, sitert fra Daniel M. Hausman (Ed), *The Philosophy of Economics*, Cambridge 1985, s 302. Keynes-Tinbergen debatten skulle få stor betydning både for statistisk metode og for økonomisk teori. Når det gjelder det metodologiske er det en vanlig oppfatning at Keynes' argumenter var gode: «The arguments brought forward by Keynes on, what is now known as, the problem of misspecification, the simultaneous equation bias or the inadequacy of economic data, are generally accepted as valid criticism.» (Albert Jolink 2000) Tinbergen på sin side ga et viktig bidrag til utviklingen av økonomisk teori, blant annet ved en empirisk undersøkelse av sammenhengen mellom investering og rente.

⁸ Her sitert fra Karl Ove Moene og Asbjørn Rødseth (red.), *Trygve Haavelmo. Økonomi, individ og samfunn*, Oslo 1993, s. 55-56.

men at den økonomiske teorien simpelthen var for dårlig. Teorien måtte med andre ord forbedres, og det var dette arbeidet som Haavelmo nå ga første prioritet. I ettertid må vi kunne fastslå at det har vært en blandet suksess. Verken Haavelmo eller noen andre har klart å finne den tilstrekkelige «fruktbare fremgangsmåte» og fortsatt må vi leve med «spurious correlations». Haavelmo kom tilbake til dette spørsmålet i sitt Nobel-foredrag den 7. desember 1989:

«We sometimes hear that it is an illusion to hope for accurate economic laws and findings that could compare to those we have, for example in astronomy. In itself that is really not so disturbing provided we do our best to find what there is to be found. But there is another more fundamental difference between the world of social life... and that of astronomy and other physical disciplines. The difference is this: Provided we don't want to become too philosophical, the important fact in this connection is that society... is in fact governed by rules that is in itself a product of man.» [Haavelmo 1989, seksjon 5.]

Vi ser at Haavelmo nå aksepterte at det ikke finnes faste lover eller regler i samfunnsvitenskapene av samme type som i naturvitenskapene. Han gir endog en forklaring på hvorfor det må være slik siden reglene gis og endres av mennesket selv. Dette standpunktet ligger nær opp til det han hadde avvist som en meningsløs frase i sin doktoravhandling. Ifølge Jon Elster er økonomiske lover så sjeldne at økonomene i stedet bør konsentrere seg om det han kaller mekanismer. [Elster 1994.] Haavelmos kritiske refleksjoner over den økonomiske vitenskap skaffet han etter hvert en helt spesiell posisjon blant økonomer. I boken *The Nobel Laureates* omtales han på denne bakgrunn som «The Philosopher-King». [McCarty 2000, s 105.]

5. Positivistiske trekk hos Ragnar Frisch

Ragnar Frisch, grunnlegger av den såkalte Osloskolen i norsk sosialøkonomi, vinner av den første Nobelprisen i økonomi i 1969 sammen med Jan Tinbergen, var sterkt påvirket av positivistiske tankestrømninger, og kom etter hvert til å utforme en særegen variant av positivismen. Frisch ville i likhet med andre positivistiske overvinne, «skolastisk», «metafysisk» og «verbalistisk» tankegodts med presis logisk og matematisk analyse. Det var i og for seg forståelig og endog akseptabelt, mente Frisch, at de fleste økonomer etter gjennombruddet for den nye grensenyttelæren hadde benyttet seg av begreper hentet fra dagliglivet, men dette kunne ikke fortsette lenger: «Efterhånden som man forsøkte å trenge i dybden og utvikle det hele til et system, fremdeles under anvendelsen av dagliglivets simplifiserte logiske apparat, utviklet det hele seg faretruende i retning av en uklar, flat verbalisme, en orddyrkelse som ikke var av det gode. Ofte ble også argumentene avsporet i slike feilslutninger som nesten alltid forekommer når kompliserte problemer angripes med et rudimentært logisk apparat.» [Frisch, 1926.]

Ikke minst i *Innledning til produksjonsteorien* kom denne sterke troen på matematikk - og den tilsvarende skepsis til den verbale uttrykksform - tydelig frem. Og nettopp denne boken kom fra ca. 1930 og i flere generasjoner fremover til å

få særlig betydning for utdannelsen av norske sosialøkonomer. I forordet til dette verket (her sitert fra sjettede utgave 1946) kan vi lese at Frisch: «tidlig var blitt klar over at de prinsipielle produksjonsspørsmålene måtte behandles matematisk. De er i virkeligheten ikke noe annet enn et spørsmål om strukturen hos visse slags kontinuerlige (og i noen tilfelle diskontinuerlige) funksjoner.»

Bjørn Thalberg beretter i sin bok om Leif Johansen utgitt i 2000, hvordan mange studenter slet med disse funksjonene: «Frustrasjonen kunne være påtakelig og en del studenter ble nok aldri (selv etter flere års studier) fortrolig med metoden.» [Thalberg, 2000]. Jens Chr. Andvig bekrefter dette inntrykk og forteller samtidig at studentene den gang som nå ble møtt med analyseteknikk som alternativ til diskusjon av samfunnsproblemer. [Andvig, 1973.]

Frisch hentet altså sine forbilder fra fysikken og spesielt fra mekanikken, og der var det ingen tvil om matematikkens forrang. Dette kommer kanskje særlig klart frem i en artikkel fra 1926 der han understreker at fysikeren ikke definerer kraftbegrepet, ved å «vise til en bestemt følelse eller sinnstilstand». Dette gjorde man nok i tidligere tider, men den slags animistiske forestillinger var nå forlatt og erstattet av definisjoner av masse i kilogram og akselerasjon i meter og sekunder. Samtidig måtte man oppgi forestillingen om at «kraften forårsaker akselerasjonen». [Frisch, 1926.]

6. Vitenskapsmannen som konge – «Truth is what works well»

Til å begynne med skilte Frisch klart mellom teoretisk og praktisk sosialøkonomi slik hans forgjengere Oskar Jæger og Thorvald Aarum hadde gjort. Teoriens oppgave var ifølge Frisch «uten hensyn til hva der er etisk eller moralsk berettiget eller ønskelig, å utforske hvorledes det økonomiske liv og dets lovmessigheter faktisk er». Etter hvert kom han imidlertid til at det er svært vanskelig å si hvordan det økonomiske liv virkelig er. Han fastslo at virkeligheten eller erfaringsverdenen er en «geléaktig masse» uten faste holdepunkter for tanken. For å skape slike holdepunkter gjør vitenskapen «et lite trick. I vor tanke skaper vi en modellverden for oss selv. En modellverden som ikke er mer komplisert enn at vi kan overskue den. Og som er konstruert slik at den gir faste holdepunkter for tanken. Og så tar vi for oss å studere den lille modellverden i stedet for den virkelige verden. Dette lille trick er det som konstituerer den rasjonelle forskningsmetode.» [Frisch 1929/30, s. 2.]

Jæger hadde sagt at vi i teorien søker å finne frem til økonomiske fenomeners «generelle vesen». Frisch utviklet en klar skepsis overfor slike «skolastiske formuleringer», men også han mente til å begynne med at «vor modellverden» i store og essensielle trekk skulle ligne den virkelige verden. Etter hvert ble han imidlertid skeptisk også på dette punkt og oppfattet spørsmålet om overensstemmelse mellom modell og virkelighet som nokså problematisk eller kanskje snarere som uklart. I stedet fremhevet han at modellene måtte være til samfunnsmessig nytte. Dermed kom han implisitt til å stille spørsmål ved skillet mellom *er* og *bør*, og mellom teoretisk og praktisk sosialøkonomi. Dette var allerede gjort av universitetsstipendiat Thomas Sinding i en

metodeartikkel i *Statsøkonomisk Tidsskrift* i 1925. Han forkastet det gamle (aristoteliske) sannhetskriterium om overensstemmelse mellom teori og virkelighet, og gikk i stedet over til et rent instrumentelt kriterium idet han sa «*truth is what works well*». [Sinding, 1925, s. 97.]

Frisch inntok en lignende holdning. Han understreket at modellskaperen var suveren i sitt valg av forutsetninger såfremt han ikke kom i strid med logikkens lover, men med ett viktig tilleggs-kriterium: «*The model world shall have a purpose. It shall help us adopt a way of thinking that will ultimately be useful in our fight for control over nature and social institutions.*» Spørsmålet om overensstemmelse med virkeligheten ble skjøvet til side, hensikt og kontroll ble nye stikkord. Men hvordan kan vi vite om en modell faktisk gir kontroll? Hva slags kriterium har vi for å avgjøre dette? Svaret var at det ikke finnes noe slikt kriterium, intet som kan formuleres noenlunde presist. Det eneste vi har er en «*inborn sense of smell which as a rule will guide us so that we finally get on the right track.*» Dette var grunnen til at vitenskapsmannen skulle være «*logical sovereign in his model world. He is just like a wise absolute monarch.*» [Frisch, 1930] Vi minnes uunngåelig Platons utsagn om at filosofene måtte bli konger.

Utrustet med denne definisjon eller beskrivelse kunne Frisch gi en ny definisjon av hva det vil si å forklare eller forstå. Det betydde egentlig ikke noe annet enn å konstruere en modellverden der et fenomen er en nødvendig betingelse for forekomsten av et annet. En vanlig oppfatning var at en årsak er noe som eksisterer i den ytre verden og som dirigerer virkningen på samme måte som en general dirigerer sine tropper, men dette var altså en misforståelse: «*If we strip the word cause of its animistic mystery, and leave only the part which science can accept, nothing is left except a certain way of thinking, an intellectual trick, a shorthand symbol which has proved itself to be a useful weapon, legitimate or illegitimate.*» [Frisch, 1930.]

Det viktigste for en vitenskapsmann var ikke om en årsak var sann eller ikke med referanse til noe objektivt i den ytre verden, men dens instrumentelle verdi i menneskets kamp med naturen og de sosiale institusjoner. I denne omgang havnet altså Frisch på et pragmatisk eller instrumentalistisk standpunkt.

7. Frisch's skille mellom sak og vurdering

Ifølge Frisch skulle altså økonomen være konge i modellverdenen, en nærmest uinnskrenket monark som følger sin egen «*sense of smell*». Senere fikk han behov for å skille klarere mellom vitenskap og politikk og utviklet i denne anledning sin egen versjon av Max Webers skille mellom sak og vurdering: «*Karakteristisk for all vitenskapelig forskning er at den søker å nå frem til resultater som er objektive i den forstand at de må aksepteres av alle som har forutsetninger for å bedømme de problemer og metoder det gjelder. Ved de vitenskapelige problemer søker en altså etter løsninger som kan underkastes bedømmelsen riktig eller gal. Ved de praktiske handlingsregler blir det derimot et spørsmål om formålstjenlighet – eller tro på formålstjenlighet –, og det bygger på en rekke vurderingselementer som må sees i relasjon til prak-*

tiske eller politiske formål som søkes realisert, og som en derfor selvsagt ikke kan vente at alle skal være enige om.» [Frisch, 1962, s. 17f]

Også i rent vitenskapelige spørsmål, presiserte Frisch, kan det herske meningsforskjell. Men det gjelder vesentlig i de tilfelle der problemstillingen ikke er tilstrekkelig presis. Aller klarest er dette i matematikken. Når visse grunnoperasjoner er godtatt, når en frem til et system «*hvor enhver tese er slik at den enten må godtas av alle eller forkastes av alle som har forutsetninger for å følge analysen*». Noe lignende gjelder også i erfaringsvitenskapene: «*Hvis vi går ut fra de og de prinsipielle grunnsetninger i vår innsamling av erfaringsmaterialet og i våre logiske operasjoner, så må vi komme til det og det resultat. Det er således i valget av forutsetninger at det vurderingsmessige kommer inn.*» Det var først når dette utgangspunktet var valgt at den egentlige analyse kunne begynne. Resultatet ble i siste instans avhengig av hvilke ikke-vitenskapelige vurderinger en gikk ut fra. [Samme sted]

I sitatet ovenfor fremtrer *sak* med samme karakter av nødvendighet som i matematiske og logiske slutninger. Senere ble begrepet i praksis utvidet til å gjelde virkemåten for økonomien, slik denne ble beskrevet i den såkalte strukturmodellen. Utformingen av modellen var nettopp en *sak* for den økonomiske ekspertise. Vurdering ble i denne sammenheng oppfattet som fastsettelse av de mål politikken skulle sikte på å nå. Denne oppgaven ble i Frischs' styringsmodell overlatt til politikerne. Han forsøkte på denne bakgrunn å kartlegge politikerne preferanser for å utforme en samfunnets velferdsfunksjon som skulle brukes i såkalte desisjonsmodeller. [Frisch, 1957.]

For Frischs elever ble det oppfattet som noe av et adelsmerke å skille klart mellom sak og vurdering, men de fleste har kunne enes om at Frisch selv hadde visse problemer med å følge dette i praksis. Senere er det også blitt klart at skillet rent teoretisk byr på viktige problemer. En av dem som tidlig så dette var (verbalisten) Wilhelm Keilhau: «*Den skjelning som Max Webers skole oppstiller mellom «sak og vurdering», er i virkeligheten helt uholdbar. For enhver «sak» er gjennomsyret av vurderinger.*» Vitenskapelige fremstillinger av statistiske data som i seg selv var riktige, ville alltid hvile på vurderinger. Det ville være umulig å få med alle de viktige tallene siden det var for mange av dem. Utvalget måtte skje ved vurderinger, «*og i våre dager hører fremstillinger som vrimler av riktige tall, ofte til epokens mest subjektive publikasjoner.*» [Keilhau, 1953, s. 9]

Skillet er altså etter Keilhaus mening uholdbart. Frisch- eleven Per Schreiner, som i ca. 25 år var ekspedisjonssjef i Planleggingsavdelingen i Finansdepartementet har gjentagne ganger uttrykt noe lignende ved å si at et av viktigste valgene i økonomisk politikk, er valget av modell. [Samtaler med Per Schreiner, februar 1976.] Keilhaus kritikk foregriper mye av den senere kritikken mot logisk-positivismen. Det klare skillet mellom sak og vurdering lar seg ikke opprettholde, og altså heller ikke skillet mellom *er* og *bør*. Riktig nok kan vi ikke – som filosofen David Hume påpekte for omtrent 250 år siden - trekke holdbare slutninger fra at noe er slik og slik, til at det *bør* være så. Men spørsmålet om hvilke fakta vi skal konsentrere oss om og hvilke slutnings-

regler vi bør følge, vil alltid være en vurderingssak. De fleste vil likevel være enige med Frisch i behovet for større klarhet og større grad av intersubjektive kriterier for våre slutninger.

8. Kritikken av positivismen i sosialøkonomien

Den generelle kritikken mot logisk-positivismen kom dels til å svekke, men kanskje like mye til å endre det positivistiske forskningsprogrammet. Én viktig konsekvens var at troen på teorifrie observasjonsutsagn ble klart svekket, en annen at verifikasjon som metodologisk prinsipp ble erstattet av falsifikasjon. Begrepet logisk-positivisme ble dessuten erstattet av begrepet logisk-empirisme fra omkring 1935. Vi ser for eksempel at den metodologi som Samuelson forfektet i *Foundations* lå nærmere opp til Poppers falsifikasjonisme enn til Carnaps og Wienerkretsens positivisme. For Samuelson som for andre positivistene var det viktig å rense faget for hedonistisk, introspektivt og psykologisk innhold. Han lyktes langt på vei med det, men ikke uten kostnader som han selv medgir. Det empiriske innholdet i den nye teorien ble nokså beskjedent. Det er sagt at sosialøkonomien ble vitenskapen om å vise 'minst mulig med minst mulig'.

Til syvende og sist er Samuelsons analyse også mangelfull på egne premisser. Diskrediteringen av nytte som psykologisk begrep, og overgangen til en konsekvent behaviorisme, innebærer simpelthen at vi tvinges til å gi opp forsøket på å lage en egentlig valghandlingsteori. Begreper som valg og handling forutsetter en intensjon eller hensikt hos aktøren, men dette er ikke observerbart i fysisk forstand. Hvis vi ikke kan benytte oss av introspeksjon eller selvrefleksjon, kan vi vanskelig vite om adferden har noen hensikt. Vi må gå over fra å beskrive handlinger og valg til å beskrive bevegelser, og da blir det ikke meget igjen av økonomifaget.⁹

Økonomen Frank Knight hevdet noe lignende i en debatt med T. W. Hutchison i 1941 i det han sa at økonomiske utsagn ikke kan testes i behavioristisk forstand fordi de forutsetter en intuitiv oppfatning av hensikt med det som gjøres: *«My point was and is that the categorical contrast drawn by Hutchison and so many others, between propositions that can be tested and the «value conceptions of common sense», and the insistence that only propositions of the former character are admissible in economic theory, is a false pretence and must simply be abandoned. The testable facts are not really economics ... This inability to test may or not be regarded as «too bad»; anyhow it is the truth.»*¹⁰

Vi ser her etter min mening svakheten ved behaviorismen i økonomifaget (og andre samfunnsfag). Man anerkjenner vel i prinsippet at mennesket har en bevissthet, med følelser, tanker, intensjoner, hensikter etc., men forutsetter at disse fenomener ikke har noen betydning for adferden, at mennesket simpelthen kan studeres som en stimulus respons mekanisme. Den metodologiske begrunnelsen for dette er som nevnt at mentale fenomener oppfattes som rent subjektive, og at de dermed ikke kan observeres vitenskapelig. Jeg kan i og for seg forstå denne begrunnelsen, men oppfatter den som utilstrekkelig. Hvis vi mener at mentale fenomener er vesentlige for å forstå hva mennesket er og hvordan det oppfører seg, kan vi vanskelig avvise dem på metodologisk

grunnlag. Dessuten er vel problemene med å observere mentale fenomener noe overdrevne. Vi kan rimeligvis observere og reflektere over vår egen bevissthet. Vi kan dessuten snakke med andre mennesker om deres mentale opplevelser, og fortolke deres handlinger på grunnlag av egne erfaringer.

Som Mark Blaug så sterkt fremholder har økonomer etter andre verdenskrigen i prinsippet vært falsifikasjonister og brukt Poppers normer som legitimitet for egen virksomhet, men de har ikke har fulgt dette opp i praksis. «They don't practise what they preach». [Blaug 1992 (1982), Introduction.] Problemet er ikke at økonomiske teorier ikke er falsifiserbare. Det kan riktignok være viktige praktiske problemer i denne forbindelse, men det er etter min mening sekundært. Problemet er at praktisk talt alle sammenhenger blir falsifisert hvis de formuleres med et visst presisjonsnivå.

Haavelmo karakteriserte det til å begynne som *en frase* at det ikke fantes stabile lover i samfunnsvitenskapene. Det var nærmest et spørsmål om å finne «*en fruktbar fremgangsmåte*». Frisch snakket på tilsvarende måte om et «*vellykket parametervalg*». Som vi har sett måtte Haavelmo senere erkjenne at de såkalte *lovene* i økonomifaget hadde karakter av å være «*superficial or spurious correlations*». På tilsvarende måte måtte Samuelson innrømme at de økonomiske lovene han i sin ungdom trodde ganske sterkt på, viste seg ikke å eksistere. Jakten på stabile lover har altså gitt et heller magert utbytte. Det spørsmålet økonomene i noe større grad burde diskutere er hva de skal jakte på hvis det opprinnelige objektet viser seg ikke å eksistere.

Så lenge man søkte presise kvantitative sammenhenger slik som i fysikken, var det naturlig å bruke de samme metodene. I økonomien innførte man begrepet preferansekart eller preferansefelt som en analogi til gravitasjonsfelt. En stein sies å bevege seg *som om* den minimaliserer den potensielle energien. Tilsvarende tenker man seg et menneske oppfører seg *som om* det maksimerer en preferansefunksjon. Så langt kan vi muligens trekke analogien, men der er en viktig forskjell. Steinen har neppe noe valg, men er nødt til å følge en kraft som er gitt utenfra. Ofte resonnerer vi som om preferansene er gitt eksogent og later som om individet er nødt til å følge sine preferanser. Dette er etter min mening en feilslutning. En sentral egenskap ved menneskene er at vi kan reflektere over vårt handlingsmønster og i noen grad velge et nytt.

Kritikken mot det positivistiske forskningsprogrammet, og problemene med å gjennomføre det i praksis, har ikke kunnet unngå å gjøre et visst inntrykk på økonomene. Noen betrakter fortsatt nyklassisk teori som en teori om hvordan økonomien faktisk er, mens andre (stadig flere?) oppfatter teorien som «a box of tools», en verktøykasse. Det kan med andre ord se ut til at det er den instrumentalistiske eller pragmatiske versjon som har seiret. Også mot dette alternativ kan det imidlertid rettes viktige innvendinger. Problemet er til dels at vi vanskelig kommer utenom spørsmålet om en teori

⁹ Jeg er selvfølgelig ikke den første som kritiserer Samuelsons teori om avslørte preferanser. Se f.eks. Blaug 1992, kap. III.6, eller Caldwell 1994, s. 195ff. Men ingen av dem synes særlig opptatt av dette poenget.

¹⁰ Knight, Frank, 1941, «The significance and basic postulates of economic theory. A rejoinder», *Journal of Political Economy*, 49, s. 753. Siteret fra Blaug 1992, s. 86. Blaug nevner dette nærmest i forblifarten.]

er sann. Det er ingen helt god løsning å si at den bare er et redskap. Redskap for hva? For sannhet, prediksjon eller propaganda? Det er fristende å spørre om det er sant at teorien er et godt redskap.

Som filosofisk retning tilhører altså positivismen historien. Filosofer og vitenskaps-teoretikere foretok en omfattende kritisk gjennomgåelse allerede på 1950- og 60-tallet, og påviste klare feil og mangler. Et viktig poeng i vår sammenheng er at norske økonomer aldri har tatt noe egentlig oppgjør med positivismen. De er for en stor del fortsatt positivister, til dels uten å være klar over det selv.

Referanser:

- Andvig, J. C. (1973): "Skisser fra instituttets historie", *Observator* nr 3.
- D'Autume, A. og J. Cartelier (1997): *Is Economics Becoming a Hard Science?* Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham UK.
- Blaug, M. (1992): *The Methodology of Economics – or how Economists Explain*, Cambridge University Press (1982).
- Caldwell, B. (1994): *Beyond Positivism. Economic Methodology in the Twentieth Century*, Routledge, London and New York (1982).
- Comte, A. (1864): *Cours de Philosophie Positive*, 2. utgave, Paris (1830-1842).
- Davidson, B. I. (1999): *Bidrag til den økonomiske – metodologiske tenkingen*, doktoravhandling forsvart ved Universitetet i Göteborg.
- Edgeworth, F. Y. (1881): *Matematical Psychics*, London.
- Elster, J. (1994) «A plea for Mechanisms», upublisert manuskript, Universitetet i Oslo.
- Fisher, I. (1892): *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*, New Haven.
- Fisher, I. (1911): *The Purchasing Power of Money*, New Haven.
- Friedman, M. (1953): *Essays in positive Economics*, University of Chicago Press.
- Frisch, R. (1926): «Kvantitativ formulering av den teoretiske økonomikkens lover», *Statsøkonomisk Tidsskrift*.
- Frisch, R. (1929/30): *Forelesninger over teoretisk økonomikk*, referert av U. Munkebye og P. B. Helgebye, Oslo.
- Frisch, R. (1930): «What is Economic Theory?», maskinskrevet notat av 30.4. 1930, boks 12 i Frisch-arkivet på Sosialøkonomisk institutt i Oslo.
- Frisch, R. (1957): «Oslo Decision Models», *Memorandum fra Sosialøkonomisk institutt*, 4. juni.
- Frisch, R. (1962): *Innledning til produksjonsteorien*, 9. utgave, Universitetsforlaget, Oslo (1927).
- Hayek, F. A. (1942): «Scientism and the Study of Society», *Economica*.
- Hempel, C. G. (1952) *Fundamentals of Concept Formation in Empirical Science*.
- Haavelmo, T. (1944): «The Probability Approach to Econometrics», *Econometrica*.
- Haavelmo, T. (1958): «Presidential Address», *Econometrica*.
- Haavelmo, T. (1989): *Econometrics and the Welfare State*, Nobel Lecture, 7. desember, section 5.
- Jolink, A. (2000): «In Search of Veræ Causæ: The Keynes-Tinbergen Debate Revisited», *De Economist*.
- Jæger, O. (1930): *Finanslære*, Aschehoug forlag, Oslo.
- Keilhau, W. (1953): *Riktig og gal planøkonomi – Innlegg i den økonomiske idédebatt*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Keynes, J. M. (1939): Anmeldelse av Jan Tinbergens bok, *Statistical Testing of Business-Cycle Theories*, *Economic Journal*.
- Keynes, J. M. (1938): Brev til Roy Harrod 16. juli 1938, Sitert fra D. M. Hausman (red), *The Philosophy of Economics*, Cambridge University Press 1985.
- Knight, F. (1941): «The significance and basic postulates of economic theory. A rejoinder», *Journal of Political Economy*.
- Kreyberg, H. J. (1963): «Det sosialøkonomiske studium ved Universitet i Oslo», i *Økonomiske kandidater 1908-1957*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Louca, F. (1997): *Turbulence in Economics. An Evolutionary Appraisal of Cycles and Complexity in Historical Processes*, Edvard Elgar Publishing Limited, Cheltenham UK.
- Machlup, F. (1964): «Professor Samuelson on Theory and Realism», *American Economic Review*, september.
- Malinvaud, E. (1997): «The rapprochement of economics and the hard sciences», i A. D'Autume og J. Cartelier, *Is Economics Becoming a Hard Science?* Cheltenham UK.
- Malinvaud, E. (1998): «Why Economists Do Not Make Discoveries», Se M. Bruno (kongressredaktør), *Contemporary Economic Issues. Proceedings of the Eleventh Congress of the International Economic Association, Tunis*, Volume 5 redigert av H. C Wolf, *Macroeconomics and Finance*.
- Massey, G. J. (1965): «Professor Samuelson on Theory and Realism: Comment», *American Economic Review*, desember.
- McCarty, M. H. (2000): *The Nobel Laureates: how the greatest economic minds shaped modern thought*, McGraw-Hill.
- Mirowsky, P. (1989): *More Heat than Light*, Cambridge University Press.
- Moene, K. O. og A. Rødseth (red.) (1993): *Trygve Haavelmo. Økonomi, individ og samfunn*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Moggridge, D. E. (1992): *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Routledge, London.
- Samuelson, P. A. (1938): «A Note on the Pure Theory of Consumers Behavior», *Economica*, februar.
- Samuelson, P. A. (1970): *Foundations of Economic Analysis*, Atheneum (1947).
- Samuelson, P. A. (1955): «Comment on Ernest Nagel's «Assumptions in Economic theory», *The Quarterly Journal of Economics*, mai.
- Samuelson, P. A. (1964): «Theory and Realism: A Reply», *American Economic Review*, september.
- Samuelson, P. A. (1965): «Professor Samuelson on Theory and Realism: Reply», *American Economic Review*, desember.
- Samuelson, P.A. (1965-1985): *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, Vol I-V, The Massachusetts Institute of Technology Press.
- Sinding, T. (1925): «Økonomikkens formål», *Statsøkonomisk Tidsskrift*.
- Solow, R. (1985): «Economic History and Economics», *American Economic Review*.
- Thalberg, B. (2000): *Leif Johansen 1930-1982*, utgitt som eget nummer av *Norsk økonomisk Tidsskrift*.
- Tinbergen, J. (1939): *Statistical Testing of Business-Cycle Theories, vol. I, A Method and its Application to Investment Activity*.

■ ■ ■ KNUT ANTON MORK:

Lønnsvekst i en restruktureringsfase

Norges Bank hevder at norsk lønnsvekst høyst kan være ca. 4½% for å være forenlig med inflasjonsmålet på 2½%. Norges Banks analyse tar imidlertid ikke hensyn til de strukturendringer som norsk økonomi nå utsettes for som følge av økningene i oljeformuen. I en overgangsfase tilsier disse strukturendringene en noe høyere lønnsvekst så lenge noen produksjonsfaktorer ikke enkelt kan flyttes på kort sikt, slik at skalaubyttingen er avtakende. Da gjelder ikke faktorprisutjamningsteoremet, slik at norsk lønnsutvikling midlertidig frikoples fra verden omkring. Norsk arbeidskrafts økonomiske verdi stiger mer enn det den fysiske produktivitetsutviklinga tilsier fordi økt etterspørsel hever knapphetsverdien på arbeidskraft i skjermet sektor. Resultatet forutsetter at skalaubyttingen avtar raskere i konkurranseutsatt sektor, hvilket virker sannsynlig fordi denne sektoren er mer intens i kapital med lang levetid.

1. Innledning

Representanter for Norges Bank har i flere foredrag uttalt¹ at den norske lønnsveksten må ned til omkring 4½% for å være kompatibel med inflasjonsmålet på 2½%. I en boks på side 28–29 i Inflasjonsrapport 3/2002 ble dette synet utdypet som en reformulering av den såkalte Aukrust-modellen. Denne artikkelen ser nærmere på denne analysen og finner at resultatet blir annerledes i den overgangsfasen vi nå befinner oss i, med tilpasning til økt oljeformue. På grunn

Knut Anton Mork,
Sjeføkonom Norge,
Handelsbanken

av produksjonsfaktorer som ikke er flyttbare på kort og mellomlang sikt, er det rimelig å gå ut fra at konkurranseutsatt sektor har raskere avtakende skalaubytting enn skjermet sektor. Da viser det seg at en ekstern formuesøkning, som en uventet økning i oljeformuen, i likevekt vil resultere i en reallønnsøkning som går ut over produktivitetsveksten. Årsaken er at den økte velstanden skaper et etterspørselspress etter skjermede varer som he-

ver knapphetsverdien av innenlandsk arbeidskraft. Teknisk uttrykt øker verdien av grenseproduktet i skjermet sektor selv uten noe eksogent skifte i den fysiske produktiviteten.

Hovedpremisset i Norges Banks modell er at reallønna i likevekt utelukkende drives av eksogen produktivitetsvekst. Dette vil være tilfelle under konstant skalaubytting. Riktig nok må en da også anta at andre produksjonsfaktorer enn arbeidskraft kan varieres fritt og at deres realpriser er konstante², men dette er rimelig standard. Bortsett fra lands-spesifikk produktivitetsutvikling gjelder da faktorprisutjamningsteoremet³. Men det betyr at formuesendringer som oljeinntektene per konstruksjon ikke kan gi den oljedrevne realappresieringa som Norges Bank har brukt som forklaring på den kronestrykelsen vi så i løpet av 2002⁴.

Denne artikkelen fjerner antakelsen om konstant skalaubytting. I motsetning til Norges Banks modell tar den ikke for seg langsiktig reallønnsvekst, men ser eksplisitt på reallønnsvirkningen av en eksogen formuesøkning. Reallokering av arbeidskraftressurser mellom konkurranseutsatt og skjermet sektor spiller en sentral rolle. Analysen tar likevel ikke med alle kostnadene ved å reallokere ressurser idet den antar løpende full sysselsetting samt at arbeidskraft i ulike sektorer er perfekte substitutter for hverandre. Ikke desto mindre viser den at formuesøkningen hever det innenlandske lønnsnivået i forhold til prisen på konkurranseutsatte varer, det vil si at den såkalte produktreallønnen i konkurranseutsatt sektor stiger.

Virkningen blir mer beskjeden på reallønna slik den vanligvis beregnes, nemlig i forhold til konsumprisindeksen, den såkalte konsumentreallønnen. Årsaken er at prisene på skjermede varer presses opp i forhold til prisene på konkurranseutsatte varer, slik at lønnsoppgangen i forhold til det gjennomsnittet av skjermede og konkurranseutsatte varer som konsumprisindeksen utgjør, blir mindre. I teorien kan til og med konsumentreallønnen falle. Det vil den derimot ikke i det realistiske tilfellet der konkurranseutsatt sektor er mer

¹ For eksempel sentralbanksjefens foredrag til NHOs hovedstyre 19. september 2002

² Sett at arbeidskraft og kapital er de eneste produksjonsfaktorene, at den nominelle produktprisen er p , den reelle brukerprisen på kapital v og den nominelle lønnen w . Med konstant skalaubytting vil da i likevekt produktprisen være lik den nominelle enhetskostaden: $p = \gamma\phi(w, pv)$, der γ er en eksogen produktivitetsparameter. Funksjonen ϕ er homogen av grad én, slik at $1 = \gamma\phi(w/p, v)$. Med konstant reell brukerpris på kapital vil derfor reallønna være bestemt av den eksogene produktivitetsutviklinga.

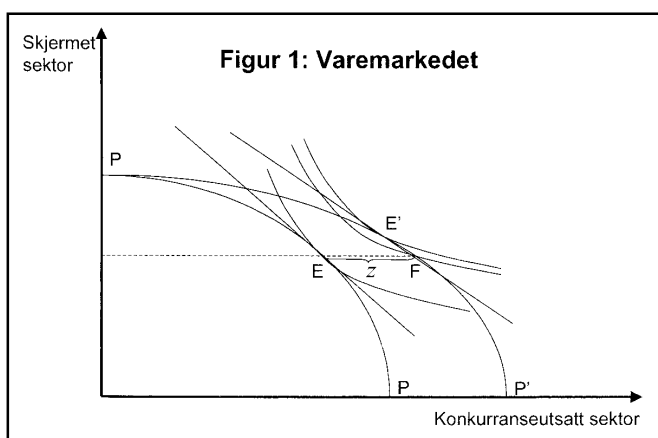
³ Se for eksempel Dixit og Norman (1980, s. 50 ff).

⁴ For eksempel Inflasjonsrapport 2/2002, boks s. 8–9.

kapitalintensiv og derfor har raskere fallende skalautbytte for variable faktorer⁵. Artikkelen illustrerer analysen ved hjelp av figurer supplert med en enkel matematisk formulering.

2. Diagrammatisk analyse

Figur 1 viser produksjonsmulighetskurven PP for en økonomi som produserer konkurranseutsatte og skjermede varer. I praksis svarer skillet mellom konkurranseutsatt og skjermet i stor grad til det vanlige skillet mellom varer og tjenester fordi mange tjenester vanskelig kan importeres. Til forskjell fra Bjørnstad skiller ikke analysen her mellom import- og eksportvarer. Modellen er statisk, og da krever likevekt at handelen er balansert, slik at produksjonen av begge varer må være lik konsumet. Likevektspunktet E blir da liggende der den høyest mulige indifferenskurven berører produksjonsmulighetskurven.

Sett nå at landet mottar en ekstern formuesøkning, for eksempel petroleumsformue. I den statiske modellen betyr dette at annuitetsbeløpet z av formuen hvert år kan legges til konsummulighetene for konkurranseutsatte varer. Da er konsummulighetene ikke lenger lik produksjonsmulighetene, men beskrives av kurven PP' , som ligger z enheter til høyre for PP i diagrammet.

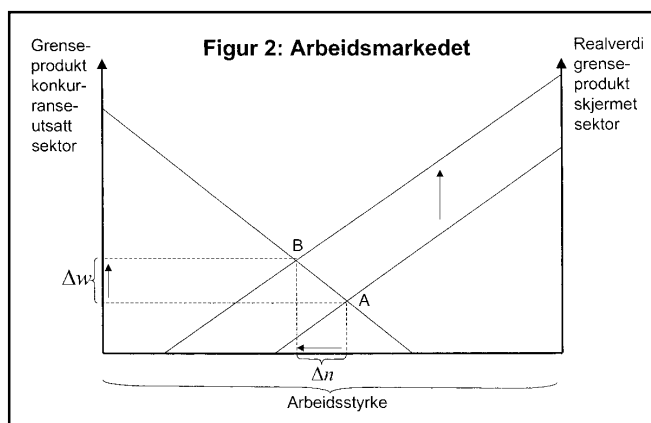
Husholdningene kan nå velge punktet F i stedet for den tidligere likevekten E. F er imidlertid ikke optimalt, for husholdningene vil normalt ikke ønske å øke konsumet med bare konkurranseutsatte varer. Sagt litt mer populært: Hvis folk får mer penger, vil de ønske mer av både varer og tjenester, ikke bare varer. Derfor vil husholdningene foretrekke punktet E', som er den nye likevekten. I dette punktet har de fått mer av både konkurranseutsatte og skjermede varer.

For at husholdningene skal kunne nå dette punktet, må det produseres mer skjermede varer. Fordi disse per definisjon bare kan produseres innenlands, krever dette at arbeidskraft flyttes over fra konkurranseutsatt sektor. I en markedsøkonomi vil dette imidlertid ikke skje uten insentiver. Insentivet er en økning i den relative prisen p mellom skjermede og konkurranseutsatte varer. Denne prisen er gitt av den felles helningsvinkelen for produksjons- og indifferenskurven i

berøringspunktet. I diagrammet ser vi at vinkelen blir brattere når likevekten flyttes fra E til E'.

Prisøkningen gir bedre lønnsomhet i skjermet sektor. I figur 2 vises dette ved at kurven for grenseproduktets verdi i skjermet sektor skifter oppover. De to sektorene deler arbeidsstyrken mellom seg ut fra kriteriet om at grenseproduktets realverdi skal være det samme i begge sektorer. I utgangspunktet skjer dette i punkt A. Etter at den eksterne formuesøkningen har skiftet kurven for grenseproduktets realverdi i skjermet sektor oppover, flytter likevekten seg til B. Her er arbeidskraft av størrelse Δn blitt flyttet over fra konkurranseutsatt til skjermet sektor.

Figuren viser videre direkte at produktrealønnen nå har steget i konkurranseutsatt sektor. Årsaken er ikke en eksogen produktivitetsøkning. Grenseproduktkurven skifter ikke. På grunn av det avtakende utbyttet heller den imidlertid nedover. Når sysselsettinga i sektoren faller, klatter derfor likevektspunktet oppover langs kurven, slik at produktrealønnen stiger likevel.

Modellen antar implisitt at arbeidskraft kan flyttes fritt mellom sektorene. Dermed blir lønnsutviklinga den samme i skjermet sektor, regnet i enheter av konkurranseutsatte varer. Dynamisk sett vil vi til og med vente at lønnsøkningen vil starte der som et insentiv fra arbeidsgiverne til å tiltrekke seg ny arbeidskraft når lønnsomheten stiger.

I en monetær økonomi som den vi faktisk befinner oss i, framkommer produktrealønnen ved å dividere den nominelle lønna i norske kroner med produktprisen i utenlandsk valuta. Med andre ord spiller valutakursen en viktig rolle. Med den kronestyrkelsen vi observerte i 2002 betyr dette at produktrealønnen steg særdeles mye. Hvorvidt hele denne økningen kan forklares ved hjelp av modellen vi bruker her, er vanskelig å si. Den siste tids økning i arbeidsledigheten kan tyde på at den oversteg likevektsøkningen, men kronesvekkelsen fra januar kan også indikere at dette var et forbigående fenomen.

⁵ Bjørnstad (2002) hevder at Norges Banks analyse er ufullstendig og at en høyere lønnsvekst kan forenes med inflasjonsmålet hvis importprisene vokser langsommere enn eksportprisene eller mer oljepenger brukes innenlands. Bjørnstad har rett i at Norges Banks analyse ser bort fra de strukturendringene som må ventes som resultat av den økningen i nasjonalformuen som oljeinntektene har gitt og fortsatt gir. Imidlertid går heller ikke inn på de mekanismene som da kan føre til en midlertidig økning i lønnsveksten.

Den diagrammatiske analysen kommer til kort når det gjelder å finne ut hva som skjer med konsumentreal lønna. Til det trenger vi en matematisk formulering.

3. Konsumentreal lønna

La x og y stå for produksjon i henholdsvis konkurranseutsatt og skjermet sektor. Annuitetsverdien av den eksterne formuen kaller vi z . For å markere det avtatte skalautbyttet beskriver vi produksjonsmulighetene i de to sektorene som Cobb-Douglas-funksjonene⁶

$$(1) \quad x = n^\alpha, \alpha < 1,$$

$$(2) \quad y = (\bar{n} - n)^\beta, \beta < 1,$$

der $\bar{n}$ er arbeidsstyrken, antatt fast.

Likevekt i arbeidsmarkedet gis av likhet mellom grenseproduktene realverdi:

$$(3) \quad \alpha n^{\alpha-1} = p\beta(\bar{n} - n)^\beta = w,$$

der w er produktreal lønna i konkurranseutsatt sektor. Endelig krever likevekt i produktmarkedet at den relative prisen er lik den marginale substitusjonsbrøken ved de produserte mengdene pluss det eksterne bidraget z til konsumet av konkurranseutsatte varer:

$$(4) \quad p = \frac{u_x(x+z, y)}{u_y(x+z, y)}.$$

Her er fotskrifter brukt for å markere partielle deriverte av nyttefunksjonen u , som spesifiserer husholdningenes preferanser mellom skjermede og konkurranseutsatte varer.

Virkningene av en ekstern formuesøkning finner vi nå ved å differensiere med hensyn på z . Det matematiske appendikset viser virkningen for at konsumentreal lønna w' kan skrives som

$$(5) \quad \frac{d \ln w'}{dz} \equiv \frac{d \ln w}{dz} - \theta \frac{d \ln p}{dz} = \frac{[1/\alpha - 1/\beta + (1/\alpha - 1)z/x]\theta w/v}{[\theta(1/\alpha - 1) + (1 - \theta)(1/\beta - 1) + \theta(1/\alpha - 1)z/x]\sigma + 1}.$$

I tillegg til definisjonene ovenfor står her symbolene for følgende:

θ : Verdiandel av skjermede varer i konsumet

v : Husholdningsbudsjettet i enheter av konkurranseutsatte varer, dvs. $v = x + z + py$

σ : Substitusjonselastisiteten i konsumet mellom konkurranseutsatte og skjermede varer.

Når annuitetsverdien av den nye formuen er liten i forhold til landets egen produksjonskapasitet – en rimelig antakelse for Norge – forenkles uttrykket til

$$(6) \quad \frac{d \ln w'}{dz} = \frac{(1/\alpha - 1/\beta)\theta w/v}{[\theta(1/\alpha - 1) + (1 - \theta)(1/\beta - 1)]\sigma + 1}.$$

Dette uttrykket viser hvordan virkningen på konsumentreal lønna avhenger av det relative skalautbyttet i de to sektorene. Dersom skalautbyttet avtar raskest i konkurranseutsatt sektor, vil $1/\alpha > 1/\beta$, slik at telleren i brøken på høyresida i (6) er positiv. Nevneren er klart positiv både i (5) og (6). Med andre ord vil konsumentreal lønna stige i likevekt som følge av formuesøkningen.

Litt mer intuitivt kan vi si at kostnadsandelen for variable faktorer kan brukes som inverst uttrykk for viktigheten av faste produksjonsfaktorer, det vil si investert kapital og andre faktorer som er vanskelige å flytte på kort og mellomlang

⁶ Konklusjonene er ikke begrenset til Cobb-Douglas-tilfellet, men kommer klarere fram da.

Redaktører:

Leo A. Grünfeld

e-post: leoa.grunfeld@nupi.no

Kåre Johansen

e-post: kare.johansen@svt.ntnu.no

Snorre Kverndokk

e-post: snorre.kverndokk@frisch.uio.no

Organisasjonskonsulent:

Mona Skjold

E-post:

mona.skjold@samfunnsokonomene.no

•

Utgitt av

Samfunnsøkonomenes Forening

Leder: Kjell Arne Brekke

Generalsekretær: Birgit Laudal

•

Besøksadresse:

Skippergt. 33

Postadresse:

Postboks 8872

Youngstorget

0028 OSLO

E-post:

sekretariatet@samfunnsokonomene.no

Telefon: 22 31 79 90

Telefax: 22 31 79 91

www.samfunnsokonomene.no

Postgiro: 0813 5167887

Bankgiro: 8380 08 72130

•

Utkommer med 9 nummer pr. år, ca. den 1. i hver måned bortsett fra dobbeltnummer jan. / febr. som utkommer 1. februar og novembernummeret utkommer allerede 21. oktober. Utkommer ikke i juli og august.

Abonnement kr 700,-

Studentabonnement kr 250,-

Enkeltnr. kr 90,- inkl. porto.

ANNONSEPRISER

(ekskl m v a):

1/1 side ..... kr. 5 895,-

3/4 side ..... kr. 5 325,-

1/2 side ..... kr. 4 750,-

Byråprøvisjon 10%

Frist for annonser:

10 dager før utgivelsesdato.

Trykk: MGH grafisk a/s, Bergen

B-BLAD

Retur: Økonomisk forum,
P.b. 8872 Youngstorget
0028 OSLO

